

Justizmord és vidéke
A jog és az irodalom viszonyáról Rónay György
A párduc és a gödölye című regénye kapcsán

SZILÁGYI PÉTER

Allen Opfern der politischen Justiz in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft.
(OTTO KIRCHHEIMER: *Politische Justiz*)¹

A szerzőről

Rónay György (1913–1978) katolikus író, a *Vigilia* szerkesztője, majd 1969-től felelős szerkesztője. Rónay 1947-ben rövid ideig politikai szerepet vállalt Barankovics István Demokrata Néppártjában. A párt lojális ellenzéki szerepet kívánt betölteni, aminek nem volt realitása. Mindszenty lojalitásuk miatt nem támogatta őket, Rákosi pedig még egy oly lojális ellenzékét sem tűrhetett.² A párt megszűnt, Rónay pedig többé nem vállalt politikai szerepet.

A párduc és a gödölye című regényét 1970–1976 között írta, mottóként Izaiást választva: „Együtt lakik majd akkor a farkas a báránnyal, s a párduc együtt tanyázik a gödölyével.” (*Izaiás*, 11.5–6.) A regény nem sokkal az író korai halála után, 1978 nyarán, a könyvhéten jelent meg.³ A műben a szerző egy megtörtént jogesetre épít, azt egy fiktív történetben dolgozza föl.

¹ OTTO KIRCHHEIMER: *Politische Justiz* (Hamburg: Europäische Verlagsanstalt 1993).

² Lásd Izsák Lajos: *Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944–1949* (Budapest: Kossuth 1983) 163–166, 218–229; Izsák Lajos: „A polgári pártok felszámolása és az egypártrendszer létrehozása Magyarországon” *Történelmi Szemle* 1992/1–2, 61–93.

³ RÓNAY György: *A párduc és a gödölye* (Budapest: Magvető 1978).

Az eset⁴

Ki ölte meg Sura Pancsenkot
Szocialista törvényesség⁵

A kuláknak minősített Molnár Sándor 49 éves köröstarcsai gazdálkodó 1950. június 30-án Füzesgyarmat határában lévő legelőjén tüzet rakott, hogy ebédet főzzön. A legelő lángra lobbant és az első hírek szerint 4 hold, az ítélet szerint 10 hold legelő égett le. Molnár Sándort július 15-én Békéscsabán rögtönítélő bíróság elé állították, halálra ítélték és az ítélet kihirdetése után azonnal főlakasztották. A sajtójelentésekben az eljáró bírósági tanács tagjainak neve nem szerepel.

A politikai és a jogi háttér⁶

A háttér három objektív elemét és egy szubjektív mozzanatát kell kiemelnünk. Az objektív elemek: a büntetőjog és a büntető ítékezés szigorítása, a kulákellenes politikai és sajtókampány, valamint a bírák megtörése, a bíróságok kézbevétele.

A büntetőjog területén a szigorodások a büntetéskiszabási gyakorlatban jelentkeztek, illetőleg a statárium bevezetésében nyilvánultak meg. A tárgyunkat közvetlenül érintő gyűjtogatásnak a Csemegi-kódexbe foglalt szabályozása (1878. évi V. tc. XXXVII. fejezet, 422–428. §) alig változott. Egy változásra utalunk itt. A BHÖ 1958. évi kiadása szerint a Csemegi-kódex 422. § (2) bekezdése azért maradt el, mert „az abban foglalt rendelkezés ellentétes a népi demokrácia rendszerével”. A mellőzött bekezdés szövege a következő volt: „Nem alkalmazandó a jelen szakasz: ha a felgyűjtött tárgy a felgyűjtő tulajdona és annak minősége vagy fekvése olyan volt, hogy felgyűjtása másnak sem személyére sem vagyónára nézve veszélyt nem okozott.”⁷

A szakirodalom a „kulákküldözés” kezdetét Rákosi Mátyás 1948. augusztus 20-án tartott kecskeméti beszédéhez kapcsolja.⁸ Az ún. kulákperekkel kapcsolatos elvárá-

⁴ A korabeli sajtójelentések és Závada Pál munkája alapján. Lásd ZÁVADA Pál: *Kulákküldözés* (Budapest: Művelődéskutató Intézet 1986). Az ügy levéltári anyagát ismereteim szerint eddig még nem tárták föl.

⁵ Az 1965/66. tanévben használt büntetőeljárásjog jegyzetből, emlékezet alapján.

⁶ A részleteiben is idézett munkákon kívül az alfejezet írása során fölhasználtam még Kahler Frigyes és Zinner Tibor munkáit is. KAHLER Frigyes: *Jogállam és diktatúra* (Budapest: Kairosz 2005); KAHLER Frigyes: *Joghalál Magyarországon* (Budapest: Zrínyi 1993); ZINNER Tibor: *Megfogyva és megtörve* (Budapest: Magyar Hivatalos Közlönykiadó 2005).

⁷ Közvetve kapcsolódik témánkhoz a 2560/1949. számú kormányrendeletet, melynek a termelőszövetkezet elleni izgatás különböző elkövetési formáit tartalmazó meghatározásait és a kiszabható büntetések megjelölését a BHÖ 31. pontjába vette fel. Részletesebben lásd RÉVÉSZ Béla: „Agrárszabotőr kulákok». Csongrád megyei gazdák és az államvédelmi hatóság” in GELLÉN Klára (szerk.): *Honori et virtuti. Ünnepi tanulmányok Bobvos Pál 65. születésnapjára* (Szeged: SZTE ÁJTK Üzleti Jogi Intézet – Pólay Elemér Alapítvány 2017) 381–396.

⁸ Rákosi Mátyás főtitkár beszédében bejelentette, hogy 3–4 éven belül a parasztság 90%-ának át kell térni a kollektív gazdálkodásra. Ezzel párhuzamosan megkezdődött a középparasztság, a kulákok üldözése. RÉVÉSZ (7. j.).

sokról Révész Bélánál,⁹ azok bírói gyakorlatáról Barna Péternél,¹⁰ a sajtókampányról Závada Pálnál,¹¹ valamint a függetlenségben olvashatunk.

A bírák megtöréséhez, megpuhításához szükséges jogi szabályozást az 1948. évi XXII. törvénycikk teremtette meg.¹² A törvény jelentőségét Révész Béla elemzi behatóan. A bírói kar helyzetét alapjaiban érintette az a kevésbé ismert törvény, amely 1948 közepétől újonnan szabályozta az igazságügyminiszter és a bírák kapcsolatát.¹³ Ennek értelmében az igazságügyminiszter a főfelügyelete alatt álló bármely bíróság ítéldbíráját – beleegyezése nélkül is – más bírósághoz áthelyezheti. Az igazságügyi tárcát 1945. július 21-e óta betöltő – majd tragikus véget érő – Ries István méltató szavai mögött elsőre nem láthatók világosan a valódi szándékok:

Az igazságszolgáltatás demokratikus átalakításának érdekében az 1948: XXII. törvénycikk átmeneti időre lehetővé teszi az igazságügy-miniszter főfelügyelete alatt álló bármely bíróság ítéldbírájának más bírósághoz való áthelyezését, úgyszintén az ítéldbírák, valamint az államügyészégi tagok végelbánás alá vonását.¹⁴

A döntés valódi célja igazából Szabó Imre négy évtizeddel későbbi írása nyomán válik érthetőbbé – ezért idézzük hosszabban –, aki elégedetten emlékezik vissza az 1948-as törvény tényleges funkciójára:

Itt lényegében arról van szó, hogy a bíróságok egyáltalán nem voltak a maguk egészében a demokratikus rendszer hívei, vagy legalábbis sokan voltak a bírák között, akik a régi rendszert megfelelőnek tartották és azt kívánták volna vissza. Különösen azért volt ez így, mert a régi rendszer biztosította számukra az elmozdíthatatlanságot, amely együtt jár egy képzelt bírói függetlenséggel. Az elmozdíthatatlanság azt jelentette, hogy egy bíró, ha egyszer valahová kinevezték, onnan csak fegyelmi határozattal távolítható el, helyezhető át máshová vagy fosztható meg bírói tisztségétől, ha a vétség rendkívül nagy. Az ezzel összekapcsolt bírói függetlenséget a bírák a felszabadulást követően úgy értették, hogy ők, illetőleg a bíróságok nem függenek az adott államrendszertől, nem kell megfelelniük egy bizonyos államrendszer igényeinek, azaz állítólag szabadon és saját belátásuknak megfelelően dönthetnek minden ügyben, legfeljebb a törvényeknek vannak alávetve, de a törvények értelmezésében már egy bizonyos függetlenség illeti meg

⁹ Révész Béla (szerk.): *Iratok az Igazságügyi Minisztérium történetéből (1944–1990) I. 1944–1956* (Budapest: Igazságügyi Minisztérium – Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó 2016) 259–261, 273–274.

¹⁰ BARNÁ PÉTER: *Büntetőjogi ismeretek. II.* (Budapest: Belügyminisztérium 1957) (Belső használatra).

¹¹ ZÁVADA (4. j.). A sajtókampányok a demokratikus jogállam körülményei között is veszélyeztethetik a bírói függetlenséget. Még inkább így volt ez a kibontakozó proletárdiktatúra viszonyai között. „Nehéz felforgatni egy jogállamot jogászok nélkül vagy kirakatpereket lefolytatni bírák nélkül.” TIMOTHY SNYDER: *A zsarnokságról. Húsz lecke a huszadik századból* (Budapest: 21. Század 2017) 49.

¹² 1948. évi XXII. törvénycikk az ítéldbírák áthelyezésének, úgyszintén az ítéldbírák és az államügyészégi tagok végelbánás alá vonásának átmeneti szabályozásáról. „Az 1948–1950 közötti néhány év joggal nevezhető a diktatúra törvényi és személyi feltételei kialakítása periódusának, amelyet az 1953-ig tartó politikai despotizmus időszaka követ.” Révész (7. j.) 381. „A perek későbbi eseményei nem érthetőek meg az ugródeszkás szituáció elemzése nélkül, amit 1945 tavaszán alakított ki a történelem.” SÁNDOR IVÁN: „A történelem megvilágítatlan jelenetei” *Valóság* 1983/2, 62. Rákosinak már hatalom teljes megragadása előtt szokásává vált, hogy a bírákat instruálja. MAJOR (12. j.) 157, 215.

¹³ Révész Béla: *Az Igazságügyi Minisztérium története (1944–1990). A pártirányítás évtizedei* (Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó 2018) 57.

¹⁴ Révész (13. j.) 57.

őket. Főlöszleges mondani, hogy a függetlenségnek ez az értelmezése túlzott, mert nem lehet elképzelni olyan bírói függetlenséget, amely elkülöníthetné a bíróságokat attól az államrendszertől, amelyben működniük kell, és amelynek alapelveit és alapvető célkitűzéseit meg kell védeniük, meg kell őrizniük. [...] Most már felismerték a bírák, hogy helyzetük nem olyan reménytelen, mert nem csak fegyelmileg mozdíthatók el. Állásuk tehát nem örökre szóló, nemcsak elmozdíthatók, de állásuk alól fel is menthetők, vagyis bizonytalanná vált lábuk alatt a talaj, és végleg fel kellett adniuk azt a negatív álláspontot, amelyet eddig képviseltek. Még hozzátehetjük ehhez azt, hogy talán ők voltak az utolsók, akik az államhatalmon belül ilyen negatív álláspontot mondtak a magukénak. A közigazgatás egyéb területein a helyzet ekkor már megváltozott, és egy új közigazgatás volt kialakulóban. A bíróságokat illetően csak most kezdődött azok újjáépítése, újból való megszervezésük és annak a köztudatba való átvitele, hogy a bírák ugyanúgy köztisztviselők, mint ahogyan azok a közigazgatás tisztviselői, és ezért ugyanúgy kinevezés alá esnek, de állásuk fel is mondható.¹⁵

Talán nem tévedünk, ha úgy véljük, ahogy Szabó Imrének, mint az Igazságügyminisztérium kodifikációs főosztálya akkori tisztviselőjének (későbbi vezetőjének) személyesen is lehetett némi köze a 1948. évi XXII. törvény meghozatalához.

A háttér szubjektív mozzanatát tömören úgy jellemezhetjük, hogy a fordulat évét követően mindenütt eluralkodott a félelem.¹⁶ Ezt Rónay nagyon plasztikusan mutatja be, a félelem és a megfélemlítés ábrázolása a regény egyik fő szólama.

Aztán egyszer csak történt valami: szinte egyik napról a másikra minden megváltozott, elridegült, megmerevedett.¹⁷ A bírót nem érintette közvetlenül a változás, érzékelni azonban ő is érzékelte. A légkör a bíróságon is fagyossá vált és megtelt gyanakvással. Egyre több ukázt kaptak a felsőbb fórumoktól, és mind kevesebb lehetőségük nyílt a fontosabb ügyekben a tények kiderítésére és az igazság érvényesítésére. Emlékezett rá, hogy a nagy összeesküvésű pörök utáni hetekben, amikor híre járt, hogy egyeseken nagy sietve már az ítéletet is végrehajtották, egyik kollégája, akivel annak idején együtt jogászokodott, az a bizonyos ötödik a tarokk-kompanyában, akire általában harmadrendű kis politikai ügyeket osztottak s akit aztán pár hét múlva elvittek, megállította egyszer a bírósági épület folyosóján, szokása szerint megfogta a kabátja gombját és azt kérdezte tőle:

– Mondd, Aurél, te nem félsz?

Körülnézett: ketten voltak, kívülük senki nem tartózkodott a hosszú, félhomályos folyosón. Az első pillanatban arra gondolt, hogy néhány szóval megnyugtatta ezt az üzött tekintetű, fölzaklatott embert, utóvégre mégiscsak régi barátok. Olyasmivel, hogy „ne félj, öregem”, vagy hogy „azt hiszed, egyedül te félsz?” Hanem akkor

¹⁵ Uo. 57. A részleteket illetően lásd Révész (9. j.) különösen: 177–178, 182–183, 203–205, 227–229, 233–237, 246–247, 265–268, 270, 277. Vö. még Révész Béla: „Politikai tisztogatások a Rákosi-időszak igazságszolgáltatási apparátusában” in FEJES Zsuzsanna – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Suum Cuique. Ünnepi tanulmányok Paczolay Péter 60. születésnapja tiszteletére* (Szeged: Pólay Elemér Alapítvány 2016) 413–425. Itt köszönöm meg Révész Bélának e tanulmány megírásához nyújtott segítségét, mindenkéltől azt, hogy levéltári kutatásainak eddig nem publikált eredményeit is rendelkezésemre bocsátotta.

¹⁶ Vö. MAROSÁN György: *Nincs visszaút. Emlékeim az 1948–1956-os évekből* (Budapest: ELTE ÁJK Politikatudományi tanszékcsoport 1988) 71–72, 81, 91.

¹⁷ Az emlékiratokban erről lásd MAROSÁN (16. j.); VAS Zoltán: *Viszontagságos életem* (Budapest: Magvető 1980) 471–472, 481, 488.

a folyosó végében ajtó nyílt, gyors léptek hallatszottak, majd ismét nyílt és csukódott egy ajtó. Ez kioltott belőle minden részvétet.

– Nem félek! – mondta kurtán, és faképnél hagyta a meghökkent bírót.

Pedig félt, egyfolytában félt, reggeltől estig ébren, és estétől reggelig ideges, nyomasztó álmaiban, noha egyre nagyobb adagokban szedte az altatót.¹⁸

A regény első megközelítésben: a történet magva, a szereplők, a jelen idő

A regény cselekményének magva, hogy 1969 október elején egy, a Rákosi-időszak – „személyi kultusz” – koncepciók pereit kutató újságíró látogatja meg a megtörténthez kísértetiesen hasonló regénybeli eset bíróját, az ötven év körüli dr. Stoll Aurélt, aki a Balaton mellett (kényszer)nyugdíjas éveit tölti. Ez megindítja a bíróban az emlékezés folyamatait, földézi magában életének egyes szakaszait. A múltnak ez az újra átélése november 3-ig tart, ez a regény jelen ideje. Ezen egy hónap alatt a bíró szemlélete, gondolkodása gyökeresen megváltozik, másként látja már magát és az egész életét.

A két főszereplő a két egykori osztálytárs, dr. Stoll Aurél bíró, a Párduc és Kende Pál (Pepi), a Gödölye. Fontos szereplő még a Főnök, Kátay bírósági elnök, Szűcs, a kényszernyugdíjazottat „patronáló” állambiztonsági tiszt és Moldi Péter, az újságíró.

A regény keletkezésének és megjelenésének körülményei

A regény keletkezését Rónay 1970–1976-ra datálja, és az 1978 nyarán jelent meg. A megírás és a megjelenés között nem telt el indokolatlanul hosszú idő, a kézirat nem feküdt sokáig fiókban. A regény megírásának, megjelenésének idejét mégis érdemes elemeznünk, méghozzá nem a felszínesebb kiadói halogatás és a cenzúra szempontjából. A mi szempontunk az, hogy ez az időintervallum mennyiben határozza meg az író lehetőségeit a mélyebb társadalmi folyamatok föltárásában.

Itt nem az öncenzúra szerepére gondolok, hanem az írói megismerés lehetőségeire, mit lehet tudni a tárgyalt korszakról a megírás idején, és – ami nem azonos az előbbivel – mit lehet megérteni abból. Ebben az összefüggésben jelentősnek tartom a „még nem” és „már nem” megkülönböztetését, amit Lukács György fogalmazott meg:

A novella és a regény esztétikai viszonyát már gyakran tették vizsgálat tárgyává. Történelmi kapcsolatukról, az irodalmi fejlődés folyamán adódó kölcsönhatásaikról azonban sokkal ritkábban esett szó. Pedig ez fölöttébb érdekes és tanulságos probléma, amely éppen a mai helyzetben különösen sokatmondó. Arra a gyakran megfigyelhető tényre gondolok, hogy a novella vagy úgy lép fel mint a valóság nagy epikai és drámai formákban való meghódításának előhírnöke, vagy pedig egy korszak végén, mint utóvéd és végkicsengés; tehát vagy olyan időszakban jelentkezik, amikor a mindenkori társadalom költőileg egyetemes meghódítására még nem kerülhet sor, vagy olyanban, amikor erre már nincs lehetőség.¹⁹

¹⁸ RÓNAY (3. j.) 56–57.

¹⁹ LUKÁCS György: *Szolzsenyicin-tanulmányok* (Budapest: Európa 1990) 5.

Lukács szövegéből nem maga a megállapítás a gyümölcösöző, hanem a szempont, ami esetünkben a „még” és a „már” az ábrázolás lehetőségét és szabadságát jelenti, a „már nem” pedig messze van: akkor következik be, ha már nem lesznek olyanok, akik azt a kort átélték vagy szüleiktől hallottak róla, és a téma is már érdektelenné válik.

A „még nem” kérdés egy másik, témánk szempontjából szintén releváns oldalára Sándor Iván hívta föl a figyelmet éppen a Rákosi-időszak politikai pereinek az ábrázolása kapcsán:

Csak akkor mondhatjuk el, hogy valamely esemény mélyére pillantottunk és megláttuk lényegét, ha az ismeretekkel kapcsolatban kérdéseket tudunk feltenni és azokat meg is válaszoljuk.²⁰

A regény megírásának idején a közvélemény is, és a hivatalos álláspont is egyértelműen elítélte a Sztálin–Rákosi-időszak pereit, a források azonban nem voltak elérhetőek, különösen igaz ez a bírák megfélemlítéséről árulkodó dokumentumokra. A fontosabb emlékiratok is később jelentek meg.²¹ Rónaynak tehát a szórványos szóbeli híresztelésekre kellett hagyatkoznia²² és végső soron ismereteit intuícióval kellett pótolnia. Ez nemcsak hogy maradéktalanul sikerült, de messze többet tudott adni, mint az „objektív” források és elemzések. Sándor Iván megfogalmazását használva, ez Rónaynak azért sikerülhetett, mert tudott kérdezni.

Van-e akkor „még nem”? Föl lehetett tárni, be lehetett mutatni a korszaknak a politikai iránytól függő és adott jellemek által fölerősített embertelenségeit, de nem lehetett még csak utalni sem arra, hogy a szocializmus adott modelljében a politikai elnyomás nélkülözhetetlen volt, csak annak mértéke volt kérdéses. Ennek még oly rövid felvázolása is messzire vezetne. A lényeg szerintem az, hogy a kapitalizmus visszaállításának mindig voltak hívei, egyszerűen azon az alapon, hogy úgy gondolták, tehetségük révén a kapitalizmusban jobban érvényesülnének. Ezért téves volt az a hivatalos tétel, hogy a szocializmus alapjainak a lerakása után nincs társadalmi bázisa a tőkés restaurációnak.

Kétségtelen, hogy Rónaynál működött bizonyos öncenzúra, 1957–1958 félmúltjában hiányzik minden utalás a megtorlásokra, noha Kátay mondókája még azok ellenpontozásaként is olvasható, vagy az „emberarcú szocializmus” tabusított kifejezésének a mellőzése is megfigyelhető.

²⁰ SÁNDOR IVÁN: „A történelem megvilágítatlan jelenetei” *Valóság* 1983/2, 60.

²¹ Lásd MAROSÁN (16. j.); VAS (17. j.); VAS Zoltán: *Akkori önmagunkról. Önéletírás II.* (Budapest: Magvető 1982); TOLNAI Gábor: *Szóbeli jegyzék. Róma 1949–1950* (Budapest: Magvető 1987).

²² A regénybeli újságíró szavai: „Egy tipikus ügy kellett, egy jellegzetes ügy az akkori időkből. [...] Csak hogy körülötte, sajnos, minden csupa homály, csupa szakadozottság. A nyomok elmosódtak, a szereplők többsége eltűnt; nincsenek fogódzók, amikben meg lehetne kapaszkodni, ha tovább akar lépni az ember. Ezért jöttem önhöz, bíró úr.” RÓNAY (3. j.) 34.

Fikció és realitás²³

A regénybeli történet fiktív, de az alapjául szolgáló eset könnyen azonosítható.²⁴ A szereplők közül egyedül a Főnök ábrázol valós történeti személyt, Rákosi Mátyást. Rónay ugyan megemlíti a korabeli igazságügyminisztert is, de az semmiképpen sem azonosítható az akkori miniszterrel, Ries Istvánnal.²⁵ A Főnök külsejének leírása megfelel annak a Rákosi-képnek, amelyet fényképekről, filmhíradókból mi is ismerünk, viselkedése pedig annak, ahogyan őt az emlékiratokban²⁶ leírják.

Jellemző az az epizód, ahogyan a bírót a Főnökkel való találkozásra felkészítik.

A szöke tiszt állt mellette, arcán ünnepélyes komolyság tükröződött. Készüljön, öt perc múlva fogadja a Főnök elvtárs. Sötét polgári ruhába öltözött férfi jelent meg. A férfi tessékeltő mozdulatot tett, se nem szívélyesen, se nem ellenségesen, rezzenéstelen faarccal. A bíró fölállt, lesimította zakóját elindult az ajtó felé.

– A tárcájához ne nyúljon – mondta a férfi.

– A tárcámhoz? – kérdezte a bíró értetlenül.

– A cigarettatárcájához a farzsebében. Ha dohányozni óhajt, nyugodtan rágyújthat, oda van készítve az asztalra a cigaretta meg a gyufa. De a tárcájához ne nyúljon. Lehetőleg egyáltalán ne nyúljon a zsebébe. A leghelyesebb, ha maga elé teszi a kezét az asztalra. Lehetőleg tartózkodjék a gesztikulálástól, mert félreérthetik mozdulatait.²⁷

A két főszereplő, a két egykori osztálytárs, dr. Stoll Aurél bíró, a Párduc és Kende Pál (Pepi), a Gödölye egyaránt fiktív alakok. A valósághoz való viszonyuk alapvetően különbözik. Stoll Aurél történelmi típus, a Rákosit kiszolgáló vérbírák egyik típusát testesíti meg. Csak az egyik típust, mert voltak, akik megtagadták a Főnök utasításának a teljesítését, és akik teljesítették, azok is különbözőek voltak.²⁸ Ez Stoll számára elő-

²³ Nem pontos az a megállapítás, hogy itt Rónay kortársként a maga koráról írt történelmi regényt. Lásd BODNÁR György: *Párbeszéd az idővel* (Budapest: Argumentum 2009) 364. A történelmi regény klasszikus műfajában a politikai történelem főszereplői saját néven jelennek meg, itt viszont minden szereplő fiktív, sem Rákosi, sem más politikus neve nem szerepel.

²⁴ „Statárium alapján indult eljárás Borbás Sándor ellen akit, a gy.-i Megyei Bíróság statáriális tanácsa B.-ben, a városháza épületében tartott tárgyaláson gyűjtogatás büntette miatt halálra ítelt. Bár a megyeszékhely B., a megyei bíróság jelenleg is Gy.-n a régi megyeszékhelyen működik, a statáriális tárgyalás mégis B.-ben, a városházán, Szimákné rezidenciájában volt.” RÓNAY (3. j.) 299–300.

²⁵ Ries István az SZDP baloldalihoz tartozó politikus, a két munkáspárt egyesülésének híve volt. Ugyanakkor részt vett az ún. kékcédulás választást követő minisztersztrájkban. A Rajk-per idején még igazságügyminiszter volt, Marosánnak panaszkodott, hogy az ügyről nem tud semmit. Marosán (16. j.) 79. 1950. július 7-én letartóztatták, a kihallgatások során 1950. szeptember 15-én meghalt. Révész (13. j.) 82–86; Révész (9. j.) 7, 41; Révész (7. j.).

²⁶ Tolnai Gábor írja le, mennyire megrémült Rákosi, amikor cigarettával akarta kínálni, Vas Zoltán pedig azt az esetet, amikor Rákosi félelmében elővette a pisztolyát.

²⁷ RÓNAY (3. j.) 50–51.

²⁸ Önálló elemzést érdemlő téma a bírák sorsa zsarnokság idején, ki hogyan reagál a hatalom elvárásaira, illetőleg az utasításokra. A skála annak ellenére széles, hogy a gyakoriság nem a normális eloszlás szerint alakult: az ügyek visszaadásától a beavatkozás miatti tiltakozáson (Révész (9. j.) 220–222.) és a félelemből való teljesítésen át a hatalom élvezetéig (Szilbereky: nálam előszobáznak) és a meggyőződésből való azonosulásig (Vida Ferenc) terjed. Egy másik kérdés az elvárásokat, utasításokat teljesítő bírák későbbi sorsa. Itt a skála az öngyilkosságtól (Jankó Péter) a tisztas nyugdíjjal való száműzetésen át a jól jövedelme-

szőr 1958 tavaszán, Kátayval, a bíróság új elnökével folytatott beszélgetés során válik nyilvánvalóvá.

Neked Aurél, mint mondtam olyan ügyeid voltak...

– Milyen ügyeim

– ... amelyek a törvényesség szempontjából súlyosan kifogásolhatók.

– Például.

– Például a b.-i statáriális akasztás.

– Utasításra cselekedtem.

– Tudom Aurél. Utasításra fölakasztattál egy ártatlan embert. Legföljebb egy ostoba meggondolatlan embert. És egy ártatlan ember haláláért egy bíró akkor is felelős, ha utasításra akasztatja föl.

– Tagadtam volna meg az utasítás teljesítését?

Az elnök bólintott.

– Pontosan ahogy mondd, Aurél. Tagadtad volna meg az utasítás teljesítését. Nem te lettél volna az első.

– Ezt nem értem.

– Azt mondtam nem te lettél volna az első. Volt, aki megtagadta, nem is egy. Sajnos nem is sokkal több, pedig...

– És a következmények.

– Vállalták a következményeket. Ebben az ügyben ketten is. Ezt az ügyet, Aurél, előtted ketten kerekén visszaadták. Megtagadták a főnök utasításának a teljesítését. Egy bíró csak egyetlen utasítást fogad el, az igazságét. Te már a harmadik voltál.²⁹

Kende Pepi ezzel szemben egyrészt pszichológiai típus, gyöngé és félszeg, az örök vesztes, ma használatos kifejezéssel az örök lúzer, másrészt a hitéhez ragaszkodó és aszerint élő keresztény ember típusa. Néhány további szereplő is társadalmi típust idéz fel, helyenként jelezve ezeknek a politikai rendszertől való függetlenségét. Ilyenek a helyi zsarnokok (Dombay és Szimákné), a feljelentők, a megalkuvók és a kibekkelők. Néhány szereplőnek elsősorban dramaturgiai funkciója van, személyiségük kevésbé kidolgozott. Ilyenek a pozitív figurák, az adventista Szarka Máté, a keresztény hit más-
sik megszemélyesítője, Szűcs állambiztonsági tiszt és Kátay bírósági elnök, akik egy jobb, „emberarcú” szocializmus ígérletét képviselik a regényben (kivezető út?), és ilyen Moldi Péter a katalizátor szerepében. Közülük egyik sem az író szócsöve, ilyen nincs a regényben, a rádöbbenést, a tanulságokat, az állásfoglalást Rónay az olvasóra bízta.

ző ügyvédkedésig (Olti) és a további bíraskodásig (Tutsek) terjed. Rónay röviden fölillantja a b.-i ügyben közreműködő személyek későbbi sorsát is: Szimákné és az ügyész öngyilkos lett, az ítélkező tanács szakbírája eltűnt. (RÓNAY (3. j.) 303, 307–308.) Ez annyiban „áthallásos”, hogy a tájékozott olvasónak azonnal Janko Péter jut az eszébe. Ő volt többek között a Szálasi pernek és a Rajk pernek a tanácsvezető bírāja, majd Rajkéék rehabilitálása után öngyilkos lett. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/j-75FD4/janko-peter-7601E/>

²⁹ RÓNAY (3. j.) 254–255. További adalék még a regényben a témához Szűccsel folytatott beszélgetése. Lásd RÓNAY (3. j.) 277–278.

Az idő keresztmetszete. Az idősíkok a regényben és a reális történetekben

Formai szempontból a regény egyik meghatározó eleme a modern regényekben oly gyakori idősíkváltásos technika virtuóz alkalmazása. A regény és Rónay mondanivalójának a jobb megértését megkönnyíti, ha ezeket az idősíkokat először reális kronológiai objektivitásukban tekintjük át, és csak azt követően elemezzük őket az asszociációk mentén. Az emlékezés és az asszociációk objektív linearitásba való rendezésével Rónay további mondanivalói válnak érzékelhetővé. Rónay nagyon ritkán jelzi kifejezetten, hogy az egyes részek mikor játszódnak, a szövegbe szőtt időmeghatározás is sokszor hiányzik, az időpontot gyakran az utalásokból kell kikövetkeztetni. Ezek az objektív idősíkok a következők: gyermekkor (kb. az 1920-as évek közepe; középiskolai évek (kb. az 1920-as vége, az 1930-as évek eleje); a kezdő bíró éve (kb. az 1930-as évek vége, az 1940-es évek) két emlékezetes esettel, a vadorzók és a pusztaréti pajtatűz ügye, az utóbbi vádlottja volt a regényben többször is visszatérő Szarka Máté; hadbírói szolgálata (1942–1943); ismét civil bíróként (1944); bíróként 1949–1950-ben (az összeküvés per (a Rajk per egyik mellékpere), a Főnöknél, a b.-i gyűjtogatási ügy); Stoll Aurél 1956-ban; 1958: „kivonják a forgalomból”; 1959-től: a „száműzetés éve”; a jelen idő: 1967. október eleje – november 3. között.

A regény szerkezetét és mondanivalóját meghatározó két időszak 1950 nyara és a jelen idő. 1967-ben önvizsgálatot tart jelen időben és visszaemlékezik a múltra – ez a két idősík folyamatosan oszcillál.

Rónay 1967 őszenek az egy hónapját 11 jelenetre bontja. Az első három³⁰ október elején, a történet első napján játszódik, a negyedik³¹ a következő napon, aztán sorra pár nappal egymás után október közepén,³² a nyolcadik³³ október 23–25. körül, a kilencedik³⁴ október 30-án, a tizedik³⁵ november 2-án, az utolsó pedig³⁶ november 3-án. A jelen idősíkjának a bemutatása újra és újra megszakad, de a linearitás megőrződik – ezáltal Stoll változása könnyebben észlelhető. A többi idősík esetében fölbomlik ez a linearitás, az egymásutániságot az asszociációk csapongása szabja meg.

Az idősíkváltás technikája négy szempontból is jelentős. Először is a megismerés és megismertetés tekintetében. Ahogy haladunk előre a regényben, az absztrakttól a konkrét felé, tudunk meg egyre többet, párhuzamosan, valamennyi idősíkon. Ennek részben dramaturgiai, feszültségteremtő funkciója van, részben megismerési, a szereplők is csak később kapnak nevet. A főszereplő először egy ötven körüli férfi, a 20. oldalon kerül a férfi helyébe megnevezésként a bíró, és csak a 26. oldalon tudjuk meg, hogy ő dr. Stoll Aurél. Másrészt ennek során maga Stoll is újabb összefüggésekre jön rá, újabb összefüggéseket kezd megismerni.³⁷ A regény jelen idejének pontos időpont-

³⁰ RÓNAY (3. j.) 7–12, 19–35, 73–93.

³¹ Uo. 152–160.

³² Uo. 80–181, 237–249, 287–288.

³³ Uo. 314–342.

³⁴ Uo. 353–359.

³⁵ Uo. 360–369.

³⁶ Uo. 370–382.

³⁷ Uo. 181.

ját csak a könyv utolsó mondataiban, a fiát elvesztő gondnoknő szavaiból tudjuk meg: „Negyvennégy november négy. Holnap lesz huszonhárom éve. Azóta várom.” A második a belső nyomozás folyamata,³⁸ a harmadik a jellemfejlődés ábrázolása, és végül a negyedik – a relatív totalitás kibontása.

A múlt felidézése során fölbomlik ez a linearitás, az egymásutániságot az asszociációk szabják meg. Amikor a történet kezdődik, Stoll már saját belső vizsgálódásai nagy részén túl van, de még korántsem az egészen. Az idősíkoknak ez a váltogatása és kölcsönhatása, kölcsönös reflexiója az egyik forrása annak a többletnek, amit a művészet nyújt. Egyszerre képes adni az igazság és az igazságosság relativitásának tanulságait, és a személyes meggyőződés relativizálódásának veszélyeit. Az alkalmazott művészi eszközökkel – idősíkok egymásra reflektálásával, a külső szemlélők leírásaival, Stoll belső monológjainak és párbeszédeinek a váltogatásával Rónay György egyszerre tudta kifejezni a világnézetek pluralitásának realitását, az abból fakadó tolerancia és megértés szükségességét, és a szilárd belső meggyőződés jellemformáló erejét.

Moldy Péter megjelenése után először az jut az eszébe, ahogy a Főnök hívatta. A regény 5. fejezetének³⁹ a fő szólamat Stollnak a Főnöknél tett látogatásáról föleleveníődő emlékei képezik, abba beleszöve villannak fel életének korábbi eseményei, előbb a középiskolás évek és Kende Pepi alakja, majd a nagy összeesküvésű ügy rá szignált mellékperre és a pusztaréti pajtatűz – de maga a b.-i ügy még nem. A Főnök érzékelteti vele, hogy mindent tud róla, közli vele, hogy:

[...] a nyomozást lefolytatták, az eljárást befejezték. Az egész peranyag ott van a dossziében. Tanúvallomások, ügyészi jelentés, szakvélemény, egyszóval minden, ami kell. Holnap délelőtt tizenegyre tűztem ki az ítélet kihirdetését. Ön holnap reggel lemegy B.-be, hétre legyen készen, hétre ott lesz önért a kocsis. Három és fél óra alatt kényelmesen leérnek. Mint a statáriális bíróság elnöke, megtartja a tárgyalást és a kellő formaságok közt fölolvassa az ítéletet. Az is ott van a dossziében. Az ítéletet azonnal végrehajjták. Utána hazajöhet.

Fölállt, két kézzel az asztalra támaszkodott.

– Önt választottuk, mert gyakorlata van az ilyen tüzesetekben – mondta. Szűrős szemét a bíróra szögezte és egy végtelenségnek tűnő percig mereven nézte, majd hirtelen sarkon fordult.

Stoll megalázottan, összetörten kuporgott a karosszékekben. Nem érzett semmit és nem gondolt semmire, kivéve a titkár utasítását: hogy ne moccanjon, míg érte nem jönnek.⁴⁰

1950 nyarára emlékezve a kivégzésről ismét a Főnök jut az eszébe, 1958–1959 fél-múltjából először Szűcs és a száműzetés helyének megtalálása bukkan elő,⁴¹ és csak jóval utána ismerjük meg a Kátayval és Szűccsel folytatott, részben már idézett beszélgetéseket.⁴² Ezek a beszélgetések a valós idődimenzióban előbb történtek, az elbeszélés

³⁸ Bodnár György találó megfogalmazása: „Az újságíró beavatkozása belső és külső nyomozásra készíti.” BODNÁR (23. j.) 364–368. A kifejezést átvettem, de azt némiképpen másként értelmezem.

³⁹ RÓNAY (3. j.) 36–72.

⁴⁰ *Uo.* 71.

⁴¹ *Uo.* 165.

⁴² *Uo.* 253, 277–278.

idődimenziójában viszont később. A regény megértéséhez ezt a kettősséget is érteni kell, sajátos *consecutio temporum*.

Nem véletlenül a hetedik a regény leghosszabb fejezete,⁴³ 66 oldal a 382 oldalas regényben. Az idősíkváltás oszcillálása itt a tobzódásig fokozódik. Stoll az újságíró távozása után, immár egyedül, 1950 nyarát idézi föl, akkori asszociációit. Asszociációk az asszociációban – Luhmannal szólva: sajátos reflexivitás, a folyamat önmagára alkalmazása, ami fokozza a folyamatok erejét. Megjelennek múltjának elemei,⁴⁴ a pszichés földolgozás ellentétes mozzanatai. Még a maga mentése, a kognitív disszonancia dominál, de a szembenézést a történekekkel teljesen nem kerülheti meg. A kivégzés utáni éjszakán próbálja uralni gondolatait, összeszedni a szétesett szálakat,⁴⁵ de az asszociációkat nem tudja megfékezni: érezte, hogy nem ura a gondolatainak, hogy a gondolatok akaratan kívül képződnek benne.⁴⁶

1967 októberében Stoll úgy látja, mintha Moldi Péter:

[...] egyetlen mozdulattal megindította volna a megállt időt; mint amikor a régi órának lódítanak egyet a nagymutatóján, [...] csak hogy ez visszafelé jár. Mutatja az időt, de visszafelé. [...] Még mielőtt Moldi Péterrel találkozott volna, már eszébe jutott a b.-i akasztás, saját arcáról az akasztófán lógó hullá arca.⁴⁷

Ez jól jelzi az átélés, az idősíkok szubjektivitását. A valóságnak megfelel ugyan, de annyiban nem igaz, hogy Moldi látogatása után már másként emlékezett.

Stoll nem értett egyet ugyan az ítélettel, mégis kihirdette és ott volt a kivégzésnél. A történekek pszichés feldolgozás során egy külső és egy belső nyomozásba kezd. Először a külső nyomozás dominál: hogy került ebbe a helyzetbe. Úgy érezte, csapdába került.

Aki csapdába esett, ne rugdalózzék, mert csak még jobban belebonyolódik a hurkok szövevényébe. Nem rugdalózik; ül a drótok közt és tanulmányozza a csapda szerkezetét. Megkeresi, hogyan lehet fölkontantani. Fityeg valahol egy madzag, van valahol egy csupasz drótvég, amit csak meg kell fogni, óvatosan meg kell húzni, és a kelepce fölnyílik. Jó helyről tudja, vadorzóktól. [...] Meg kell találni a csapda nyitját.⁴⁸

Ekkor még úgy látja, azért került csapdába, mert valaki a Főnököket informálta és ezáltal őt kiszolgáltató helyzetbe hozta. A krimik ismert logikája szerint veszi számba, kinek volt oka rajta bosszút állni: a vadorzóknak, Szarka Máténak vagy Dombay Árpádnak. Ők viszont nem tudhatták, hogy az iskolában Párducnak nevezték, tehát nem

⁴³ Uo. 86–151.

⁴⁴ A vadorzó ügy, a pusztaréti ügy (Szarka Máté), a középiskola, lent még mulatnak (1950), megint a középiskola, megint a vadorzók ügye, a Főnöknél (1950), megint a pusztaréti ügy (Szarka Máté), középiskola, Kende Pál, Pepi, a Gödölye; az apja képe, megint a Főnöknél, Pepi igazoló bizottsági ügye (1945), Pepi és a zsidó feleség ügye (1944), Dombay Árpád, Pepinél Óhátton, megint a Főnöknél (1950), háborús emlékek 1942-ből, K-i szállodában 1950-ben a kivégzés után, látogatása Óhátton Kende Pepinél – ezt hosszan idézi föl, a fejezet végéig: itt már nem szakítják félbe más asszociációk, ezzel is jelezve ennek a látogatásnak a jelentőségét, a párduc és a gödölye motívumot.

⁴⁵ RÓNAY (3. j.) 104.

⁴⁶ Uo. 122.

⁴⁷ Uo. 289.

⁴⁸ Uo. 102, 106.

volt rá lehetőségük, hogy belökjék a csapdába. Erre Kende Pepinek volt lehetősége, tehát ő volt az. Stoll a kivégzés másnapján elutazik Óhátra, hogy Kendét felelősségre vonja.⁴⁹ A látogatás eredménye az lesz, hogy mégsem Kende árulta be.

Tévedett: Kendét nem szervezték be, Kende nem csinált semmit; az egész csak a félelem nyomorult káprázata volt.⁵⁰

Stoll erre először úgy reagál, hogy gonosz lesz, és megalázza Kendét. Végül a szóváltás során alulmarad Kendével szemben, sőt 72 órán belül másodszor veszti el a magabiztosságát és kerül alárendelt helyzetbe: először a Főnökkel szemben, most pedig Pepivel szemben. Rádöbben arra, hogy

[...] ez is holtvágány. [...] Úgy érezte, hogy amit csinál, az nem csak értelmetlen, hanem méltatlan is: valahogy megszegyenítő. De nem adta föl; erőt vett magán és folytatta, hidegen elszánt elmével, s ugyanakkor lényé mélyén valami fokozódó, önkívület felé tartó részegséggel: hogy miközben ezt a bányát Gödölyét marcangolja, saját magát is beszennyezi, befröcsköli vérrrel és mocsokkal, bekeni azzal az ürülékkel, amit valaha régen a labdával az arcába rügött; hogy miközben sárba tiporja, beletapossa saját magát is ugyanabba a sárba; és valahol találkoznak egymással egy közös gyalázat mélyén.⁵¹

A külső nyomozás kudarcba fulladt, talán önmagában keresendő annak oka, hogy csapdába került. Ez ugyan csak majd 1958 tavaszán lesz egyértelmű a Kátayval való beszélgetés során, de a belső nyomozás kezdetei már 1950-ben érezhetőek, de az majd csak 1967-ben, a Moldival való beszélgetés hatására bontakozik ki. A belső nyomozás először önigazoláshoz vezet. („Megzsaroltak!”⁵²) A dialógusok újabb és újabb impulzusokat adnak. Az önvizsgálat két legfontosabb dialógusát Stoll Kende Pepivel és Kátayval folytatja le. Moldi és Szűcs kapcsán az önvizsgálat szintén jelen van, de nagyobb szerepet kapnak a történetfilozófiai, etikai, jogfilozófiai jellegű eszmefuttatások. Érdekes, hogy 1956 élménye nem ad lökést önvizsgálatának, akkor a félelem dominál gondolataiban. Színre lépnek a múlt szereplői a maguk fizikai valóságában, gondolataiban feltűnnek a családi emlékek is, de maga az „eset” nem. Itt jelenik meg viszont az Ítélet Angyala, aki később jelentős szerepet kap.

A Kátayval való beszélgetés során is a maga mentegetésével indít („Utasításra cselekedtem!”⁵³), sőt, még azt követően is s beadványok sorozatával rehabilitálásra tart igényt.⁵⁴

Kátay nemcsak azzal szembesíti, hogy mások megtagadták a Főnök utasításának a teljesítését, de azt is megmondja, miért őt választották ki, miért került a csapdába:

– Miért éppen én?

⁴⁹ Uo. 126.

⁵⁰ Uo. 146.

⁵¹ Uo. 148.

⁵² Uo. 121.

⁵³ Uo. 255.

⁵⁴ Uo. 258–259.

– Mert rólad bizonyára tudták, hogy te nem fogod megtagadni az utasítást. [...] A Főnöknek jó értesülései voltak. Értett hozzá, kit válasszon ki és hogyan befolyásolja azt, akit kiválasztott.⁵⁵

A bíró nem szívesen emlékezett vissza erre a megszégyenítő beszélgetésre. Bár megszégyenítőnek voltaképpen csak utólag érezte, valahányszor eszébe jutottak azok a hónapjai, amikor konokul vissza akart kapaszkodni a régi helyére.

[...] Abban az időben azonban (és akkor is, amikor indulattól reszketve fölállt és egyetlen szó, egyetlen biccentés nélkül otthagya az elnököt) szent meggyőződése volt, legalábbis szentül elhitette magával, hogy súlyos méltánytalanság történik vele. Sőt (ma már tudta, hogy csak a lelkiismeret-vizsgálat elől való menekülésül) azt is bebeszélte magának, hogy elégtételt kell követelnie és ki kell harcolnia azt a jóvátételt, amivel úgy vélte, tartoznak neki. Mintha sokáig, talán egy egész évig is ferdére csusszant tudattal élt volna, vélt igazságát kergetve, aminek a hamisságát még az elnök kemény szavai sem bírták beismertetni vele.⁵⁶

Ettől kezdve Stoll – hiába menekül a lelkiismeret-vizsgálat elől – nem tud már szabadulni attól a kérdéstől, hogy mások mit csináltak volna az ő helyében.⁵⁷ A belső nyomozásnak a Szüccsel folytatott „furcsa meghökkentő beszélgetések”⁵⁸ adnak új impulzust. Ekkor, 1959-ben döbben rá saját rehabilitálás igényének egész képtelenségére.⁵⁹ Szüccstől megtudja azt is, hogy Szarka Mátét agyonlőtték, és hogy miatta halt meg.⁶⁰ Ez a belátás és új ismeret először egy világtól való elforduláshoz vezetett.

Azon a napon, amikor a tóparton meglepedett, mindent letörölt, mint egy tábláról egy képletet. [...] Ami volt, gondolta, annak vége; ami van, az érdektelen. A kettő közt pedig megszűnt minden összefüggés. Pontosabban újra és újra eltökélte, hogy megszűntet köztük minden összefüggést.⁶¹

Ez a törekvés azonban lehetetlennek bizonyult.

A döntő változások 1967 őszének egy hónapja alatt következnek be Moldi Péter látogatásának hatására.⁶² A Moldival való beszélgetés során jön rá fokozatosan, hogy miről is kéne számot adni. Szüccsel a maga igazától, a rehabilitációtól távolságtartó cinizmushoz, relativizmushoz jut el, Moldival pedig a végén a beismeréshez.

Mintha egy úton járna, amely a kietlen semmibe indult, aztán útközben, kimondatlanul, homályosan, sejtésszerűen mégis valami értelmet kapott.⁶³

⁵⁵ *Uo.* 255.

⁵⁶ *Uo.* 258.

⁵⁷ Szarka Máté, Kende, Moldi. *Uo.* 161–162.

⁵⁸ *Uo.* 261.

⁵⁹ *Uo.* 277.

⁶⁰ *Uo.* 284, 291.

⁶¹ *Uo.* 283. Ugyanez a gondolat ismét megjelenik: „Elmúlt, vége, leszámolt vele, kifújta az életéből. »Vagy mégsem?« – szólalt meg benne ismét ugyanaz a kérdés. Kifújhatjuk az életünkből azt, akivel összetartozunk? Akivel valami rejtélyes szál köt össze? Meghökkent: a gondolat olyan valószínűtlen volt, és ugyanakkor olyan természetes.” *Uo.* 153. Ez a regényben előbb jelenik meg, mint a főszövegben szereplő idézet, a reális történetekben csak évekkel később, Moldi látogatásának másnapján.

⁶² „Hiszen azóta semmi sem történt, egészen addig, amíg Moldi Péter be nem állított hozzá. Az Evangélista halálával ugyanis a bíró fölött megállt az idő.” *Uo.* 287.

⁶³ *Uo.* 239.

Kezdetben még őrzi a világgal szembeni elzárkózását és elutasítását, az első reakciója az, hogy „én ebben az ügyben utasításra cselekedtem”.⁶⁴

Neki már régen nincs szüksége semmiféle rehabilitációra, ezt közölte is Moldi Péterrel. [...] Neki nem rehabilitáció kell. Amikor még kellett volna, akkor nem adták meg. Most már késő, most már nem érdekli.⁶⁵

Belsőleg mégis szüksége van valamiféle rehabilitációra, ezért is keresi egyre inkább a tanúkat arra, hogy ő nem értett egyet az ítélettel. A „múltat nem tudta kifújni az életéből”.⁶⁶ Ennek lehetetlenségét Moldi látogatása teszi nyilvánvalóvá, minősítenie kell saját akkori magatartását. Be kell látnia, ha gyilkos talán nem is volt, de bűnrészes volt egy gyilkosságban, és mindenekelőtt aljas, mert gyáva volt.

Mert végső soron egyre megy, hogy valaki csak fölolvassa, vagy előzőleg meg is fogalmazza az ítéletet, amelynek következtében valaki meghal; elítélt egy embert, noha tudta, hogy nem bűnös abban, amiért elítéli: ez ugyancsak aljasság volt. [...] Ha ez így van, és minden jel szerint így van, akkor vajmi kevésbé teheti felelőssé a körülményeket. Akkor nagyon nehéz kikerülnie a föltevést, hogy természetöll fogva hajlamos rá, hogy aljas legyen.⁶⁷

A végén eljut a lehető legszigorúbb ítélethez:

Nézzon jól az arcomba. Látja rajta? – Mít? – kérdezte Moldi tanácsalanul. – A szennyet, maga boldogtalan!⁶⁸

1967 október közepén, 1956 őszére emlékezve, elevenedik föl benne, hogy akkor

[...] találkozott az utcán az Ítélet Angyalával, de a bűnbánatot elmulasztotta. Az ítélet azonban nem zúzta szét, csak lesújtotta a földre. Az ítélet irgalmas volt hozzá, az irgalmatlanhoz és haladékot adott neki a bűnbánatra. Most már érti. Most már készen áll arra, hogy az életét, mint egy férges gyümölcsöt a tenyerébe vegye és átnyújtsa valakinek.⁶⁹

Stoll gondolataiban egyre fontosabb lesz a bűnbánat, a bocsánatkérés, a jóvátétel, de már nem neki, hanem általa. És ezzel a Párduc visszatér a Gödölyéhez.

Eljön az idő, amikor az ember szeretné rendezni a dolgait. Segít nekem a dolgaim rendezésében? [...] Óháton szolgál vagy szolgált egy Kende Pál nevű forgalmista. Súlyos rendeznivalóim vannak vele. Egy régi adósság, egy nagyon nagy adósság, amit törleszteni kellene végre. [...] Amíg nem késő, érti? Elmenne Óhátra, hogy megkeresse nekem Kende Pált? Szeretnék bocsánatot kérni tőle.⁷⁰

⁶⁴ Uo. 34.

⁶⁵ Uo. 160.

⁶⁶ Uo. 153.

⁶⁷ Uo. 162–164.

⁶⁸ Uo. 57.

⁶⁹ Uo. 245.

⁷⁰ Uo. 341.

Kende Pepi meghalt több mint három éve, és Stollra hagyományozta Bibliáját, az alá húzigált Izaiás textussal. Dr. Bonta Béla is meghalt, mielőtt Stoll fel akarta volna keresni. Október végére Stoll egy kínlódó, önvádját palástolni nem tudó idős és beteg ember lett. A belső nyomozás, a folyamatos lelkiismeretvizsgálat hatására jelleme megváltozott, megváltozott a viszonya a világhoz, empatikusabb lett, az ellenszenves Moldiból „kedves fiam”, a „boszorkány” gondnoknőhöz is barátságosabb lett. Ezzel a jellemváltozással párhuzamosan következett be az is, amit a relatív totalitás kibontásának nevezhetünk: Stollnak a valóságról alkotott képe is egyre árnyaltabb lett.

Keresztmetszet a társadalmi térben: fő motívumok, szempontok

A regény fő motívumai a „relatív totalitás” számos dimenzióját bontják ki. Én is úgy vélem, hogy a „jog és irodalom” vizsgálódások alapfeltétele az alkotások valóságreferens értelmezése.⁷¹ Az alkotókon kívüli valóság mindenféle kifejeződésének a feltételezése, „realizmus-minimum” nélkül az irodalmi és tudományos szövegek illetőleg alkotó tevékenységek egymásra vonatkoztatása értelmét veszíti. Maga Rónay így vélekedett erről:

[...] elfordulás a realizmustól – ez hosszú távon a halált jelenti, mert ez elfordulás az élettől is. De ha ezt megírnám, akkor úgy értenék, hogy na, a Rónay befarolt, és lefeküdt a hivatalos irodalomnak. Pedig jó az, amit hivatalosan kérnek, de nem úgy, ahogy akarják. Elhagyni minden jelzót és nem propagandairódmalmat, hanem realista irodalmat kell védeni és szorgalmazni.⁷²

Rónay regényében egy relatív totalitást mutatott be. Hogy ez mennyiben tekinthető totalitásnak, azt a következő pár oldalon igyekszünk megindokolni. Néhány szót e totalitás relatív jellegéről. Ennek véleményem szerint három oka van. Az egyik műfajok, hiszen *A párdúc és a gödölye* nem ún. nagyregény, amelyhez a totalitás ábrázolásának igényét kapcsolni szokták, hanem műfajában a novellához közelít. A másik Rónay érdeklődése. *Mutatis mutandis* a regényíróról is elmondható, amit Vargha Kálmán az esszéistáról írt:

Ami a megközelítés útját-módját illeti, Rónaynál is elsődrendű jelentőségű a lélektani szempont. Tanulmányainak kiindulópontja, nyomozásának indítéka, a tárgyra irányuló figyelmének a célpontja a legtöbb esetben olyan lélektani probléma, amelynek tisztázásával közelebb akar jutni a jelenségek feltárásához, az életmű, illetve az író minél teljesebb megértéséhez. Végző törekvése mindig a műben meg-

⁷¹ NAGY Tamás: „»S ő levelemre városunkba jön«, avagy hány életük van a jog és irodalom kutatásoknak?” in FEKETE Balázs – FLECK Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a kortárs jogelméletéről* (Budapest: ELTE Eötvös 2015) 123.

⁷² „Megyünk előre...” Pergel Ferenc beszélgetése Rónay Györggyel társadalmi közérzetéről, a kritikáról és munkáiról. *Vigilia* 1979/3, 180. (Rónay emlékszáma). A nyomtatásban megjelent szöveg egy 1977 őszi magánfelvétel alapján készült, a szövegben említés történik arról, hogy *A párdúc és a gödölye* éppen akkor volt nyomdában. Ide kívánczik Lukács megjegyzése is: a szocialista realizmus központi problémája ma a sztálini korszak kritikai földolgozása. Lukács ugyan „nem hagyta el a jelzót”, de a hivatalos „szocreál” kritikája teljes mértékben összhangban van Rónay nézetével. LUKÁCS (19. j.) 9.

nyilatkozó emberi tartalom felfedezése, tudatosítása, kifejezése volt. Rá is jellemző, amit Stendhalról írt, hogy legfőbb szenvedélye az embert kereső kíváncsiság volt.⁷³

Ezért is tudott jól kérdezni. A harmadik a már említett „még nem” helyzethez kapcsolódik: az extenzív totalitás lehetetlensége miatt csak a pszichológiai totalitásra törekvés felelhetett meg a realizmus mércéjének, bár az igazán csak Stollnál és részben Kende Pepinél sikerült. Feltételezésem szerint ezért nem jeleníti meg Rónay Stoll visszaemlékezéseiben magát a b.-i tárgyalást, mert az szétfeszítette volna a már megvalósítható relatív totalitást. Akkor főszereplő lett volna Borbás Sándor, akinek az alakját ki kellett volna dolgozni. Kérdés, ezt Rónay milyen művészi színvonalon tudta volna megvalósítani. Ez a totalitás leszűkítésének a „már igen”, de „még nem”-ből fakadó művészi-esztétikai oka.

Van azonban itt egy politikatörténeti és egyben jogelméleti összefüggés is, amit Rónay ugyan érint, de a dolog jelentőségét igazából nem értette meg. A „csak” elnyomó rezsimek, az egyszerű zsarnokság és a terrorrezsimek különbségéről van szó. Jogelméleti közhely, hogy a jog csak magatartásokat szabályozhat, ezért a jogi szabályozásnak kettős tárgya van, egy védett társadalmi viszony (a párt vezető szerepe) és tiltott cselekmények ebből fakadó köre (a párt vezető szerepét gyengítő izgatás). Az egyszerű zsarnokságban a bíróságok elé tényleges elkövetőket állítanak, aki lojális, ebben a keretben és vonatkozásban biztonságban érezheti magát. Az egyszerű zsarnokságban a félelem uralmi szakszerűséghez nélkülözhetetlennek tartott szintjét a rendőri erők biztosítják hol csendőrpofonokkal, hol gumibottal. Terrorrezsimben ilyen nincs, a tényállásszerűség nem jelent semmit, a jogi szabályozás kettős tárgya nem értelmezhető, a cél nem a felelőtlen szalonnasütés megfékezése, pönalizálása, hanem a rettegés fönntartása, és teljesen közömbös, hogy kinek a meggyilkolása árán statuálnak példát.

A sima zsarnokságban elég okosan viselkedni, hogy valaki megússza, „kibekkelje”, a terrorrendszerben nem: ott az állandó megfélemlítés a rendszer lényegéhez tartozik. Ezt a szálát Rónay csak egyszer villantja föl a Főnök kirohanásával,⁷⁴ annak hitelét meggyőzően támasztja alá a sajtószemle. Ide tartozik még az a jelenet, amikor ávós kísérelje Stollt nyugtatja: „Ne féljen. Biztosítom róla, hogy ha okosan viselkedik, a saját ágyában fog aludni ma éjjel.”⁷⁵ Egy terrorrezsimben nincs hitele az ilyen nyugtatásnak, a terrorrezsimek kiszámíthatatlan, nem lehet „okosan viselkedni”. Stoll ezt érezte, hiszen továbbra is mindvégig félt. Stoll érezte, tehát Rónay tudta. Ezt lehet, hogy már korábban mi is tudtuk, de ezt a tudásunkat, ami vagy egy homályos intuitív tudás, vagy elvont elméleti tudás, a regény pasztikusabba teszi.

Rónay regényének összetettségéből itt most csak négy mozzanatra térhetünk ki: a félelemre, az uralmi szakszerűségre, a jogbölcseleti és történetfilozófia fejtegetésekre, valamint a bírák felelősségére. Ezek azok a kérdések, ahol az irodalom és a jogelmélet leginkább képes újat adni a másoknak.

⁷³ VARGHA Kálmán: „Az esszéista arcképéhez” *Vigilia* 1979/3, 184.

⁷⁴ RÓNAY (3. j.) 70.

⁷⁵ *Uo.* 71.

A félelem

A félelem összetett ábrázolása a regény egyik „fő szólama”.⁷⁶ Ennek külső oldalát és annak Stoll szemszögéből való bemutatását már említettük.⁷⁷ Itt most ennek a szubjektív elemeit villantjuk fel, a belsővé vált külsőt,⁷⁸ vagyis hogyan félt Stoll, mitől félt, mikortól félt és meddig. A „hogyan” és a „mitől” kapcsán Rónaynál megjelenik a félelem mint a kiszolgáltatottság élménye,⁷⁹ mint a kockázat pszichikus mozzanata,⁸⁰ mint a megfélemlítés és megfélemlésedés ördögi köre,⁸¹ mint gyávaság,⁸² és mint lelkiismereti kérdés. Amikor rádöbbsent saját gyávaságára, arra kezdetben Stoll szociológiai-pszichológiai magyarázatot keresett, majd az fokozatosan válik morális megítélés tárgyává. A „hogyan”-hoz tartozik az is, hogy nem lehet állandóan teljes félelemben élni, szükség van arra is, hogy valakik iránt bizalommal legyünk. Stoll ezért „szólja el magát” Koletinszkynek és Batár Endrének, hogy nem helyesli az ítéletet.⁸³

A „mitől fél” is összetett jelenség. Stoll először attól félt, hogy „a fejére olvassák, hogy lélekben elárulta a Főnököt”.⁸⁴ Erre azonban nem került sor.

Nem hajtották be rajta az elmulasztott jelentést, nem kértek tőle semmiféle igazolást; hagyták élni, hagyták dolgozni, mintha mi sem történt volna. Nem zárták le a dolgot; az ügy függőben maradt. Nem évült el soha, bármikor előre lehetett venni. De nem vették elő. És ez rosszabb volt, mintha elővették volna; mert állandóan félni kellett, hogy bármikor elővehetik.⁸⁵

1956 őszén a lincseléstől, a szakszerűtlen akasztástól fél, (a szakember másként félt!),⁸⁶ aztán ismét a felelősségre vonástól, immár egykori áldozatai irányából. A „kényelmes félelmet” fölváltja a „páncéltalanság állapota”.⁸⁷ A félelemkeltés külső figurái előbb az Arany Mókus ivójában bukkannak föl,⁸⁸ aztán a felkelést reprezentáló fiatalember, majd egykori elitéltje, Tordas Áron keresi.

Nem attól rettegett, hogy Tordas lelövi, hanem attól, hogy számot kell adni neki. Miről? Mintha szakadék nyílt volna benne, úgy döbbsent rá, hogy nem tud számot

⁷⁶ Erre a korabeli kritika is fölhívta a figyelmet: BODNÁR (23. j.) 366.

⁷⁷ A korábban idézettekét egészíti még ki az az epizód, amikor igazoltatják a k.-i Vörös Csillag szálló portáján. RÓNAY (3. j.) 127.

⁷⁸ A külső belsővé válását jól jellemzi az az epizód, amikor „késő este hazatért a Főnöktől, első dolga volt, hogy ellenőrizze, nem tartottak-e nála távollétében házkutatást”. Uo. 111.

⁷⁹ „[...] az igazság az, hogy tehetetlenül ki van szolgáltatva” Uo. 47.

⁸⁰ „Ne féljen. Biztosítom róla, hogy ha okosan viselkedik, a saját ágyában fog aludni ma éjjel. – Stollnak torkába ugrott a szíve.” (Uo. 41.) És Stoll okosan viselkedett.

⁸¹ Moldi nagyon is jól tudja róla, hogyan félt, és hogyan gondolja. Félt, mert megfélemlítették és megfélemedett, mert megfélemlített és így tovább körbe-körbe. (Uo. 330–331.) „Ő például azon a bizonyos pusztaréti tárgyaláson, amivel a Főnök megfélemlítette, meg akart félemlíteni egy trágyaszagú bérest.” Arra használta vele szemben a bírói hatalmát, hogy megfélemlítse. (Uo. 162, vö. még 164.) Az a ritkán használatos szó, hogy „megfélemedett”, többször is szerepel a regényben. Az is fél, aki megfélemlít: „Villámként hasított belé a fölismerés, hogy a Főnök is fél.” (Uo. 58.)

⁸² „Fölolvasni egy igazságtalan ítéletet, csak mert megfélemlítették: ez gyávaság.” Uo. 162.

⁸³ Uo. 96. és 157.

⁸⁴ Uo. 181.

⁸⁵ Uo. 181–182.

⁸⁶ Uo. 205–208.

⁸⁷ Uo. 192.

⁸⁸ Uo. 198–208.

adni, nem lehet számot adni, nincs is miről számot adni: végleg magára hagyták a megmagyarázhatatlan felelősségben.⁸⁹

A külső megfélemlítés okozta „kényelmes félelmet” teljesen csak 1967 őszén szorítja ki a „kényelmetlen félelem”, a félelem a saját magával való szembenézéstől.⁹⁰

Fontosnak tartom annak a vizsgálatát, hogy Stoll mikor kezdett el félni és mikor szűnt meg félni. Ezt ismereteim szerint a kritikákban mellőzték, noha az Rónay történelemértelmezésére is rávilágít. Stoll az 1940-es évek elején, a Horthy-korszakban nem fél, függetlennek érzi magát, ugyanakkor Stoll és vele együtt Rónay észleli és elítéli a Dombay alakjában megjelenő „úri fasizmust”. Félni azonban csak Dombay pontosan meg nem határozott idejű kivégzése után kezd, és félelme 1949-ben teljeseedik ki. Ez arra a ma is aktuális összefüggésre utal, hogy a bírói függetlenség fölszámolása nem egyik napról a másikra következett be, hanem egy folyamat során. És nem is lehet másként: a bírák gerincének a megroppantásához idő kell. Stoll félelme a regény végén, 1967 november elejére szűnik meg, helyesebben oldódik föl az „amíg élünk, várunk” és „amíg várunk, élünk” reményében. Ennek jelentőségét akkor értjük meg, ha együtt látjuk azzal, hogy kik nem féltek, nem félnek.

Kiket lehet megfélemlíteni?

Igazából csak azokat lehet, akik maguk is hajlamosak rá, hogy megfélemlítsenek... Látod kedves fiam, ezt jól meg kell jegyezni: ez a zsarnokság társadalomlélektanának, vagy ha tetszik technikájának egyik alapja. Alaptörvénye, alapjelensége. Hogy igazából csak a megfélemlítőket lehet megfélemlíteni és mások megfélemlítésére felhasználni. Olyan ez mint egy fogaskerekekből álló bonyolult gépezet, egyik hajtja a másikat és végül már a legfőbb megfélemlítő is fél.⁹¹

Kiket nem lehet megfélemlíteni? Alapvető kérdés, a regényben nincs szájbarágós válasz, de rejtett választ találhatunk. Nem ügyefogyottság, nem ostobaság ennek az oka, hanem szilárd belső meggyőződés. Akiket nem lehetett megfélemlíteni: Kende Pepi, Szarka Máté – örölk tudjuk, hogy hívő keresztények. De ebbe a körbe tartoznak azok a bírák is, akik visszaadták az ügyet, az ő meggyőződésükről semmit sem tudunk; és még ebbe a körbe tartozik Szűcs és Kátay.⁹² Az nem fél, aki sebezhetetlen. Ki a sebezhetetlen? – erre kétfedelű Rónay válasza. Van egy hívő vallásos olvasat, az Stoll és Kende óhátí beszélgetésére alapozható; Rónaytól azonban távol áll egy katolikus sematizmus, miszerint csak a keresztény hit véd a megfélemlítéstől, van egy szekularizált olvasat is, ami az igazság keresését és akarását emeli ki.

Íde tartozik egy ma nagyon aktuális utalás is, amit a korabeli kritika nem vett észre, vagy nem mert észrevenni. Visszatérhet-e a megfélemlítés és a félelem időszaka? Stoll elméjében megjelenik egy kiállítás

⁸⁹ *Uo.* 236.

⁹⁰ *Uo.* 209–211, 213–214, 245–246.

⁹¹ *Uo.* 329–330.

⁹² AGÁRDI Péter: „Rónay György: A párdúc és a gödölye” in AGÁRDI Péter: *Korok, arcok, irányok* (Budapest: Szépirodalmi 1985) 391–394. „Szűcs és az új törvénytörvény elnök, Kátay rokonszenves figurájával tesz hitet a könyv a félelem nélküli élet mellett.” (*Uo.* 392.) Kátay figurája ehhez véleményem szerint kevésbé kidolgozott, nem tudjuk róla, hogy nem pusztán szerencséje volt-e, hogy elkerülte a megfélemlítettség és a félelem kritikus szituációit. Szűcs viszont maga is megjárta Rákosi börtönét.

[...] a tenger gyümölcseiből, a Történelem irgalmatlan természettani múzeumában. Ábrák, ad demonstrandum, hogy mivé deformál a félelem. Üveg alatt a kisebb-nagyobb szörnyek [...] Ez pedig, külön tárlóban, ebben a mesebeli üvegkoporsóban, ez a minden szörnyetegnél szörnyűsegebb Félelem. A borzalmas ellen-Hófehérke, akit végre úgy látszik, mégiscsak sikerült koporsóba csukni. Üvegkoporsóba, ad usum Delphini. A mindenkori Dauphinek használatára. Csak vigyázatokat vele édes fiam, hogy meg ne botoljatok vele, hogy föl ne támasszátok; mert nem halott, csak tetszhalott: ha nem vigyáznak rá, ha megbotlanak vele, egyszer csak kiugrik a koporsóból és jelentkezik, az éppen ügyeletes Dauphin használatára. Mert mindig vannak Dauphinek, hatalom-várományosok, akik a tetszhalott Félelem föltámadására tesznek.⁹³

Az uralmi szakszerűség

Bibó István, Erdei Ferenc és nyomukban mások is jellemezték az uralmi szakszerűség sajátosságait.⁹⁴ Tőlük tudjuk, hogy ezt a fősztolgabírák is tudták, de ma már azt is tudjuk, hogy a vérbírák tökélyre fejlesztették. Rónay ezt az uralmi szakszerűséget több példa kapcsán is bemutatja, az Stoll ábrázolása során már a regény elején megjelenik.

„Könnyű dolgom lesz vele” – gondolta a bíró az íróasztalnál, egy lépcsőnyivel magasabban, akár egy katedrán. Ráérősen, kulcsait csörgetve nyitotta ki a bal oldali felső fiókot, dugóhúzó, poharat és szalmafonatos alátétet vett elő, visszatolta, bezárta a fiókot és homlokát ráncolva, aggályos gonddal csavarni kezdte a húzót a dugóba. Még bírói gyakorlatából ismerte az ilyen babrálások, szöszmötölések hatását: ezekkel feszítette pattanásig a vádlottak idegeit, ezekkel fosztotta meg őket attól a jelentőségtől, amit maguknak tulajdonítottak, és mikor ezzel a tüntető semmibevevéssel már végleg kihozta a sodrúkból, megalázta és megsemmisítette őket, hirtelen lecsapott rájuk az emelvény magasából és egyetlen villámlással szétzúzta minden előre elkészített védekezésüket, minden ügyesen fölépített hazugságukat. Ezért rettegtek tőle; ezért vált szólássá, hogy aki Stoll Aurél elé kerül, az eleve keresztet vethet az ügyére.⁹⁵

A továbbiakban is számos adalék utal Stoll uralmi szakszerűségére, azt még Dombayval szemben is érvényesíteni tudta.⁹⁶ Stoll elsajátította a hatalmi szakszerűséget, és aki azt elsajátítja, az rendszerint az élet egyéb területein is alkalmazza, mint Stoll Kendével és kezdetben Moldival szemben, de Kátayval és Szűccsel szemben már nem tehette meg, ott már ő érzi magát megalázottnak, ott már ő a gyámoltalan. Még kevésbé a Főnökkel, ott az volt a „szakszerűbb”.⁹⁷ Stoll is tudta, hogy az uralmi szakszerűség magába foglalja a másik megalázásának a mesterségét is, még az olyan kevésbé durva

⁹³ RÓNAY (3. j.) 328. Ez a pár oldal szerintem a regény egyik leglényegesebb része. Az idézettek kivül itt szerepel a „relatív totalitásnak” az a megfogalmazása is, hogy „az a hírhedt b.-i ügy valóban csak pár csepp a tengerből. Te még kedves fiam, nem is tudod, mennyire a tenger csöppje; mi minden van benne a tengerből. [...] Egyetlen csöppben a tenger, a maga irtózatossággal gyümölcseivel.”

⁹⁴ ERDEI Ferenc: „A magyar társadalom a két világháború között I-II” *Valóság* 1976/4–5; BIBÓ István: „A magyar közigazgatásról” in BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok. Második kötet 1945–1949* (Budapest: Magvető 1986) 469–484.

⁹⁵ RÓNAY (3. j.) 26.

⁹⁶ *Uo.* 32, 133, 142, 158, 196, 328–330.

⁹⁷ A Főnök szakszerűségét mutatja az egész már idézett jelenet, abban a külön említett „világítási hó-

esetekben is, mint amikor Stoll tüntetően semmibe vette a vádlottakat, a tanúkat. A Főnök ezt jobban tudta, így Stoll a faggatózás végén, immár egyedül

[...] megalázottan, összetörtén kuporgott a karosszékben. Nem érzett semmit és nem gondolt semmire, kivéve a titkár utasítását: hogy ne moccanjon, míg érte nem jönnek.⁹⁸

Az uralmi szakszerűség nemcsak fölényt teremt, hanem ahhoz eleve szükség van bizonyos fölényre.⁹⁹ Itt is, mint annyiszor az életben: kettőn áll a vásár! A Főnök kapcsán látjuk, hogy az uralmi szakszerűséghez hozzá tartozik az is, hogy valaki a mindentudás látszatát tudja kelteni,¹⁰⁰ és hogy ki tudja választani azokat, akik adott esetben engedelmeskedni fognak neki.¹⁰¹ Rónay ábrázolni tudta az uralmi szakszerűség mindkét oldalát, a megalázást és a megalázottságot, az ügyfelek tárgyként kezelését és a kezelni tudást,¹⁰² és ez átélhetővé teszi az uralmi szakszerűséget azok számára is, akik ezt szerencséjükre nem tapasztalták. Rónay még azt is érzékelteti, hogy az uralmi szakszerűségnél csúszós a lejtő a határozott pervezetéstől a már öncélú megalázásig. Véleményem szerint Radbruch pozitívizmus kritikájának is ez az egyik mondanivalója, és nem valami természetjogtan rehabilitálás, mint sokan vélik.

Rónay ábrázolásának figyelemreméltó eleme, hogy a regényben a b.-i tárgyalás Stoll emlékeiben nem fordul elő, csak Koletinszkyné és Batár elbeszéléseiben. Stoll visszaemlékezik korábbi tárgyalásaira, de erre nem. Stollnál az „előtt” és az „után” kap hangsúlyt. Ez két szempontból is figyelemreméltó. Az egyik, hogy az uralmi szakszerűség gyakorlásának éppen a bírósági tárgyalás az egyik fő terepe; a másik pedig, hogy a szépirodalmi művek igen gyakran használták föl a bírósági tárgyalást, ritkábban foglalkoztak a bírák személyiségével.¹⁰³ Rónaynál fordított a helyzet, ezért nyugodtan mondhatjuk egy, a szépirodalmi művekre nem használatos kifejezéssel, hogy hézagpótló. Éppen ezért tud újat mondani a jogászok számára.

Jogbölcséleti és történetfilozófiai fejtegetések

Jogbölcséleti és történetfilozófia fejtegetésekre Stoll (és általa Rónay) a Szüccsel és főleg a történet jelen idejében Moldival való beszélgetései során válik hajlamossá.

kuszpókusz” is. (Uo. 97.) Rákosi uralmi szakszerűsége kapcsán említhető, ahogy Major Ákost kioktatta a Bárdossy-per kapcsán.

⁹⁸ Uo. 71.

⁹⁹ „Aki megkockáztatja, hogy nevetséges legyen, az eleve eljártssa a fölényét.” Uo. 133.

¹⁰⁰ Stoll: „Vége. A körök bezárultak, mindenkiről mindent tudnak.” (Uo. 69.) Rákosi hasonló tulajdonságáról a Névai/Neumann anekdota: Neumann, maga nem ugrott! (Névai László professzor, számos szovjet kitüntetéssel kidekorált egykori partizán és szovjet őrnagy egy április 4-i fogadáson nagyon villogott, mire Rákosi rászólt.)

¹⁰¹ Lásd ehhez a Kátayval folytatott beszélgetést. Uo. 255.

¹⁰² József Attilánál is ez a két mozzanat: „mint állatot terelni értik” (*Hazám*, 1937). Rónay György nagyon közelállónak érezte magához József Attilát. Erről fia írt, lásd RÓNAY László: „Az irodalomtudomány dilemmája” *Vigilia* 1979/3, 191–193. (Rónay emlékszáma.)

¹⁰³ A vitatható múltú bírák visszaemlékezéseiben a magamentegetőzést olvashatjuk, a „makulátlan” bíráknál meg a bírói taktika elemeit. Vö. ehhez a Jerome Frank kapcsán később írottakat.

Szüccsel a maga vélt igazától, a rehabilitációtól egy távolságtartó cinizmushoz, relativizmushoz jut el.¹⁰⁴ Ezzel a beállítódással kezdi Moldival is a beszélgetéseit.

Igaz, nem igaz! Mondtam már magának, [...] Egy dolgot tanuljon meg, ha történész akar lenni. Egyébként ha újságíró marad, akkor is. Az igazság relatív. Az egyik nap kék, a másik nap lila, a harmadik nap sárga.¹⁰⁵

Ezek a fejtegetések nem maradnak az ismeretelméleti relativizmus síkján, politikai-etikai szkepszishez vezetnek, mai kifejezéssel élve annak megállapításához, hogy minden hatalomnak emlékeztetpolitikára, azaz történelemhamisításra van szüksége.

Ezt is tanulja meg, ha történész akar lenni. Mindig inkább írásban mint szóban. Verba volant, scripta manent. A szavak elrepülnek, az írás megmarad. De nehogy azt higgye, hogy ez számunkra vigasztaló. Az írásokat is meg lehet hamisítani. A történészek nagyon jól tudják, hogy a magyar históriát félszázadonként átírták az éppen uralkodó király vagy az uralomra jutott fejedelmi ág érdekei szerint. Többnyire ugyanazoknak a dokkumentumoknak felhasználásával. Csak ami addig fehér volt, az most fekete lett, a fekete pedig fehér. Persze azért akadt, ami sehogyan se fért bele az új koncepcióba. Az ilyesmit eltüntették. Volt amit egyszerűen elégettek, és ilyenkor visszajára fordult a közmondás. Verba manebant, legalábbis amíg a hatalom vigyázott rá, hogy maradjanak és scripta volabant mint hamu és pernye. De az is megesett, hogy csak eldugták valami félreeső kolostor levéltárába. Mit lehet tudni, hátha még hasznát veszik, amikor legközelebb újírják a történelmet.¹⁰⁶

Stoll Moldival aztán tovább fűzi történetfilozófiai gondolatait.

Jól van, Moldi Péter, menjünk, ha már elindultunk, gondolta. Derítsük föl. Hogy mit? Az igazságot? Csak a csupasza valóságot. Azt is épp elég nehéz. Bár nem bánom, legyen. Lehet, ha úgy tetszik, az igazságot.¹⁰⁷

Később

[...] meglepődve állapította meg, hogy hiányzik neki Moldi Péter, és csalódást érzett, ha cserbenhagyná. Moldi nagyon jól meglehet nélküle, ő viszont már nehezebben lenne meg Moldi nélkül.¹⁰⁸

A Moldival való beszélgetés során jön rá fokozatosan, hogy miről is kéne számot adni.

Jól teszed édes fiam, ha kiterjeszted kutatásodat, mint mondod, a történelem lélektanának mélységei felé. Nemcsak konstatálni kell a zsarnokságot, ahogyan mondod, és nem csak leírni mint jelenséget és mint romboló erőt a történelemben, fel kell tárnai a zsarnokság keletkezésének személyes és társadalmi pszichológiáját.

¹⁰⁴ RÓNAY (3. j.) 177.

¹⁰⁵ Uo. 83.

¹⁰⁶ Uo. 83–84. Bár ez Rónay/Stoll szerint a hatalom aktualitását soha el nem vesztő sajátossága, hogy ez a Kádár-kor hivatalos történetírásának az elutasítása is, amit a korabeli kritika nem mert észrevenni.

¹⁰⁷ Uo. 160.

¹⁰⁸ Uo. 160–161, 238.

És itt rólam is szó van, a párducok lélektanáról. Arról hogy senki sem születik zsarnoknak, ami előjelcserével úgy is mondható, hogy mindenki zsarnoknak születik. Elvben mindenki zsarnoknak születik, de nem mindenkiből lesz zsarnok. Ahhoz hogy, egy potenciális zsarnok reális zsarnokká fejlődjék, a társadalomnak is alá kell játszania.¹⁰⁹

A történelem lélektanának mélységei – ez talán az egyik kulcsszava a regénynek – nem egyszerűen lélektan, és nem egyszerűen történelem, nem az 1950-es évek regénye – ebben Agárdinak igaza van. Itt is visszaköszön a kérdés: „A Félelem történelmi kudarca?”¹¹⁰ Itt fontos a kérdőjel! Rónaynál általában fontos a nem szokványos, nem iskolás írásjelhasználata. Meddig lehet tartós a félelem kudarca? Amit tapasztalatunk: a rendszer változik, a megfélemlíthetőség és a félelem marad. Ez egyszerre kérdőjel az „emberarcú szocializmus” lehetőségére, tartós sikerére és tanulság mára is.

Rónay (Stoll) az ismeretelméleti relativizmusból egy morális imperatívussal próbál kikerülni, az igazság relativitását az igazság keresésének kategorikus imperatívusával próbálja meghaladni. Hiába bírálja itt apja kategorikus imperatívusát, ő is egy kategorikus imperatívust állít föl, talán valamivel követhetőbbet és konkrétabbat, mint a kanti. Ez jogfilozófiailag védhető álláspontnak tűnik, és talán ez Radbruch üzenete is, ami átvezet a bírák felelősségének kérdéséhez.

A bírák felelőssége

A bírák felelősségének sajátos minőségével Kátay már 1958 tavaszán szembesíti Stollt.¹¹¹ Ennek ellenére 1967 október elején még arra hivatkozik, hogy „én ebben az ügyben utasításra cselekedtem”.¹¹² Visszaemlékezései során megkísérli saját felelősségét a katonakéval és a hamis tanúéval összehasonlítani,¹¹³ az önfelmentés jegyében. Aztán mégis be kell látnia, hogy nincs fölmentés:

Ez rossz érv, mert lehet hogy a katona parancsot teljesítve öl és mégis gyilkos, ha például ártatlanokat mészárol le; a történelem tele van gyilkos katonákkal. Amellett ócska érv, mert lehet hogy a katona parancsra öl, és nem is védteleneket, mégis gyilkosnak érzi magát.¹¹⁴ [...] És ha Steiner nem vall, vall helyette más; és ha Stoll Aurél nem ítél, ítél helyette más? Ez nyilvánvaló, de mit sem módosít a dolgon:

¹⁰⁹ Uo. 328–329.

¹¹⁰ Uo. 331.

¹¹¹ „Bár szerintem, ne haragudj, a kényszerhelyzet nem mentség legfeljebb enyhítő körülmény lehet. Másoknál. De egy bírónál?” Kátay kifejti, hogy „ha egyszer helyreállt a törvényesség és mindent megteszünk érte, hogy minél teljesebben helyreálljon, akkor sajnos nehezen képzelhető el, és még nehezebben lehetne másoknak megmagyarázni, hogy továbbra is ugyanazok szolgáltassák az igazságot, akikről többé-kevésbé köztudomású, hogy részesei voltak bizonyos kirívó törvénytelenéseknek.” (Uo. 256–257.) Ennek a befejezésnek pikáns, sajátos színezetet ad, hogy ez 1958 tavaszán hangzik el, amikor folynak a megtorlások és készül a Nagy Imre-per. Ez itt ismét arra utal, hogy az idősíkok lineárisra rendezésével további mondanivalók válnak érzékelhetővé.

¹¹² Uo. 34–35.

¹¹³ „Parancsot teljesített. Mint a katona; a katona is csak parancsot teljesít; de nem gyilkos.” Uo. 161. „Hogyan lehetne megmagyarázni neki, vagy másnak, bárkinek a világon, hogy a hamisan ítélő bíró gyalázata más, előkelőbb és finomabb, mindenesetre más minősítés alá esik, mint a hamisan valló tanúé? Ez az, amit nem lehet megmagyarázni.” Uo. 202.

¹¹⁴ Uo. 161.

Steiner Lajos vallott és Stoll Aurél ítelt, mind a kettő hamisan. Ugyanabban a gyalázatban részesek.¹¹⁵

Az igazságtalan ítéletet hozó, *justizmordot* elkövető bírák felelősségének a kérdése kifejezetten jogfilozófiai probléma. Egyik klasszikus földolgozása Gustav Radbruch (1877–1949) nevéhez fűződik, aki a XX. század egyik legjelentősebb jogfilozófusa és büntetőjogásza volt. Ő úgy próbálta megőrizni a *nullum crimen* elvét, vagyis hogy valakit büntetőjogilag csak az elkövetés idején hatályos törvény alapján lehet felelősségre vonni, hogy kivételeket állapított meg ezen elv alól. Ha ugyanis a formailag hatályos törvény elviselhetetlen mértékben sérti az igazságosságot, annak nincs jogi minősége és ezért nem alkalmazandó. Ez a lényege annak a Radbruch-formulának, amely jogfilozófiai alapot szolgáltatott a náci háborús bűnösök és később az egykori NDK határőrök büntetőjogi felelősségrevonásához. Itt most arra hívjuk föl a figyelmet, hogy Radbruch – eltérően Rónaytól – különbséget tett a katonák és a bírák felelősségrevonhatósága között. A katona akkor nem köteles teljesíteni a parancsot és vonható felelősségre a parancs teljesítése miatt, ha az előbbi érvelés alapján az nem tekinthető jogszerűnek. A bíró felelősségrevonhatóságát ezzel szemben a részrehajló jogalkalmazás alapozza meg, ami az utasításra való ítélkezés esetében meg is valósul.¹¹⁶ A bíró sohasem cselekedhet parancsra, a katonáknál meg az a főszabály, esetükben a parancs követésének a megítélése tartalmi, a bíráknál tartalmat meghatározó formai kérdés. Ennek megfelelően a bírák felelőssége szigorúbb, felelősségrevonhatóságuk pedig szélesebb kört fog át.¹¹⁷

Rónaynál a lelkiismeret a döntő, azaz az erkölcs, Radbruchnál a jog igazságossága. Ez nagyon jól mutatja a jog és az erkölcs különbségét. A lelkiismeret számára a szándékletika a mérvadó, a jog számára a következményetika. Bírák megítélésénél milyen etika lehet a mérce? Érezhette ezt a dilemmát a tragikus sorsú Valentiny Ágoston, amikor Major Ákostól magába roskadva kérdezte: „Mondd, ki lesz majd kíváncsi a mi tiszta lelkiismeretünkre?”¹¹⁸

A bibliai motívumok szerepe a regényben

A regény címe Izaiás (a magyar protestáns Biblia szerint Ésaías) próféta 11. könyvére utal, annak a 6. verse egyben a regény mottója. Ennek a bibliai textusnak döntő szerep jut Stoll és Kende óhátai dialógusában. Ez teszi nyilvánvalóvá, hogy Kende nem fél és nem lehet megfélemlíteni, és ez okozza, hogy Stoll elveszíti magabiztosságát és alulmarad Kendével szemben.

¹¹⁵ Uo. 202.

¹¹⁶ „A bírák gyilkosság miatt való büntethetőségének egyidejű előfeltétele az általuk elkövetett „részrehajló jogalkalmazás”. A független bíró ítélete csak akkor büntetés tárgya, ha közvetlenül azt az alapelvet sértik meg, amelyet a bírói függetlenség hivatott szolgálni: a törvénynek, azaz a jognak való alávetettség alapelvét.” Gustav RADBRUCH: „Törvényes jogtalanság és törvényfeletti jog” in Varga Csaba (szerk.): *Modern polgári jogelméleti tanulmányok* (Budapest: MTA ÁJTI 1977) 138.

¹¹⁷ Radbruch elmélete jóval gazdagabb annál, mint azt itt bemutattam. Lábjegyzet formájában mindenképpen utalnom kell arra is, hogy objektíve akkor is fönnáll a részrehajló jogalkalmazás, ha „a szabad belátás alapján alkalmazott halálbüntetés minden igazságosságra törekvő akarat megcsúfolását jelentette”. Uo. 138.

¹¹⁸ MAJOR (12. j.) 154. Valentinyról lásd RÉVÉSZ (13. j.) 80–82, 220.

Kinyúlt a Bibliáért, végig pörgette a zizegő lapokat.

– Szentírást is olvasol.

– Igen.

A könyv szinte magától nyílt ki Izaiás tizenegyedik fejezeténél.

– Alá is húzigálsz benne.

– Csak ezt az egyet húztam alá.

– Miért? Ezt az egyet miért?

– Mert az rám is vonatkozik.

– Hát még kire?

Kende lehajtott fejjel, görnyedt vállakkal ült székén és hallgatott. A bíró a világosság felé tartotta a könyvet és fennhangon olvasni kezdte:

– „Az igazságosság lesz derekának öve, S a húség csípőjének kötője..”

– „Együtt lakik majd akkor a farkas a báránnyal, S a párdúc együtt tanyázik a gödölyével.”

– Kire még? – ordította. – Rám is?

– Rád is. – mondta Kende halkán.

– Nem félsz, Gödölye?

– Nem Aurél. Én már senkitől sem félek a földön.

Majd megjegyzi:

– Csak egyet felejtettél el. Hogy parányi gyermek terelheti őket.¹¹⁹

Az utolsó mondatot akkor érthetjük meg, ha figyelembe vesszük a könyv keletkezésének körülményeit és a fejezet egészét. Izaiás könyvének első része, benne az idézetek, a Kr. e. 8. század utolsó évtizedeinek az állapotát fejezi ki, amikor Izrael az asszír támadás következtében katasztrofális helyzetbe került. Ennek a fejezetnek a hangja komor, a próféta inti és kárhoztatja népét.¹²⁰ Különböznek ettől Izaiás könyvének 9. és 11. fejezetei, amelyekben a próféta vigasztalást nyújt: „De nem lesz mindig sötét ott, a hol most szorongatás van.” (9.1.) Megjövendöli a Messiást, vele a béke országának az eljövételét. Ezt ábrázolják a regényben az Izaiás könyvből idézett versek, a terelgető gyermek ennek a szebb jövőnek a jelképe és egyben bizonyítéka. Kende ezekben az években (1944–1950) iszonyatos helyzetben van, mint a zsidó nép Izaiás korában, őt is Izaiás vigasztalja, a párdúc és a gödölye megbékélésével és a terelgető gyermekkel. A „rám is vonatkozik, rád is vonatkozik” gondolatot már a diákkori elnevezések is magyarázzák, de annak a Messiás – a megváltás motívum ad mélyebb értelmet.¹²¹ És ez teszi érthetővé, miért hagyományozza Stollra az aláhuzigált Bibliát, és miért hatott úgy a hagyomány Stollra és Moldira, ahogy hatott.

Moldi fölolvasta a textust, aztán

¹¹⁹ RÓNAY (3. j.) 148–150.

¹²⁰ Izaiás/Izajás/Ésaiás értelmezéséhez *Britannica Hungarica Világenciklopédia* IX. k. (Izajás és Izajás könyve szócikkek) 469–470. Vö. GECSE Gusztáv: *Bibliai történetek* (Budapest: Kossuth 1985) 40, 185–193.

¹²¹ GECSE (120. j.) 192–193.

[...] sokáig hallgattak. A bíró a füstszerű ködöt nézte az ablak előtt. Amivé a parányi gyermek lett, aki terelhetné őket. Talán, ha élne: együvé a Párducot a Gödölyével, egy terített asztal mellé, vagy egy karácsonyfa köré. „Hülyeség!” – gondolta. Különben is késő. A labda elrepült; az elrúgott labdákat nem lehet visszabűvölni többé.

Moldi a könyvet nézte az ölében. „Együtt lakik akkor a farkas a báránnyal, S a párduc együtt tanyázik a gödölyével...” Próbálta összerakni magában abból, amit a bírótól hallott, mint apró mozaikkavicsokból, a teljes képet. A nem mindig világos célzásokat, elharapott félmondatokat, rejtélyes gondolatfűzéseket. Az utalást a párducok lélektanára. És azt a másik utalást: a gödölyék bölcsességéről és a párducok balgaságáról. Amire, igaz, hogy habozva, azt mondta legutóbb, hogy érti. És amire a bíró legyintve azt mondta: „Ördögöt érti. Majd egyszer. Talán.” A hallottakat azonban, gondolta Moldi, nem lehet kiásni. Szegény Párduc! A halottak elmennek; legföljebb egy-egy üzenetet hagynak maguk után. Egy könyvet, egy ígéretet, egy országról vagy időről, ahol a Párduc találkozik a Gödölyével, és attól fogva együtt tanyáznak. Egy füstté vált gyermek terelgeti őket... Vagy már az a másik, aki élöket, holtakat együtt őriz? Együtt a megtört Párducot az elporladt Gödölyével?

– Most már érti? – kérdezte a bíró nagy sokára.

– Azt hiszem – mondta Moldi. – Azt hiszem, most már kezdem érteni – mondta halkán.¹²²

A bibliai utalások ezen kívül is átszövik a regényt. A többször is visszatérő megalázás–megaláztatás háttérben is földereng a Biblia:¹²³ amikor Stoll a lincseléstől fél, István vértanú jut az eszébe az Apostolok cselekedeteiből,¹²⁴ az Ítélet Angyala pedig János jelenéseit idézi föl.¹²⁵

Rónay a Biblia szépirodalmi földolgozásáról egy 1976 nyarán elhangzott rádióbeszélgetésben fogalmazta meg a maga véleményét.

Ha most újra föl tesszük a kérdést, lehet-e, és ha lehet, hogyan kell tisztán költői szemmel olvasni a Bibliát, a válasz egészen egyszerűnek látszik: így. Úgy, ahogyan Hugó olvasta Rut könyvét: megérezve és a maga költői nyelvére fordítva le mindazt, ami a bibliai szövegben benne van, és benne rejlik. Vagyis nem hamisít, nem másít, nem „átkölt”, hanem a maga teljességében igyekszik ábrázolni, megjeleníteni, kifejezni azt, amit a Biblia mondatai mondanak, és amit jelentenek. Jelen esetben a történetben mint – ahogy ma mondanánk: komplex – szimbólumban valami egzisztenciális mélységű és nyilván csak a költészet adekvát eszközeivel érzékeltethető igazságot ember és természet jószágban fogant, nemes és szinte paradicsomian tiszta termékenységéről.¹²⁶

¹²² RÓNAY (3. j.) 356–357. Közvetlenül ez után itéli el magát Stoll a legkeményebben, mert „szenny van az arcán”.

¹²³ A regényben (RÓNAY (3. j.)) többek között 26, 70, 153, 158, 202. Vö. „Mert a ki magát felmagasztalja, megaláztatik; és a ki magát megalázza, felmagasztaltatik.” Máté 23, 12; Lukács 18, 14.

¹²⁴ RÓNAY (3. j.) 206–207. Vö. Ap. Csel. 7. 54–59.

¹²⁵ RÓNAY (3. j.) 209, 245–246. Messzire vezető kérdés: lehetséges-e, pontosabban föltételezhető-e Rónaynál az Ítélet Angyalának valamiféle egzisztencializmusba hajló olvasata?

¹²⁶ RÓNAY György: „Bibliai novellák” in RAPCSÁNYI László (szerk.): *Beszélgetések a Bibliáról. Mítoszok és legendák a Bibliáról* (Budapest: RTV – Minerva 1984) 264.

Rónay György világképe és a jövő

Rónay világszemléletének két vitathatatlan eleme volt, katolikus keresztény hite és a szocializmussal szembeni lojalitása. Ez legalább kétféle olvasatot tesz lehetővé. Az egyik szerint Rónay optimista módon egy jobb és megtisztult szocializmusban látta a magyarság és az emberiség jövőjét (ez az olvasat jelenik meg Agárdi Péter írásában), a másik olvasat szkeptikusabb, abban ott van az örök kétely, az aggodalom a félelem és az önkény újjáéledése miatt. Hozzám ez közelebb áll.

Ez a többféle olvasat azt jelenti-e, hogy volt egy ezoterikus Rónay? Nem. Rónay őszintén írt, csak nem volt szájbarágoan didaktikus. Megértéséhez érzékeny és empátiás befogadói tudatra van szükség.

Ez a szubjektív megállapítás (legalább) két elméleti kérdést vet föl: az egyik az idő objektív és az időszemlélet, időélmény szubjektív mozzanatainak, vonatkozásainak a kérdése, a másik pedig az olvasat és értelmezés különbsége. Ezek tárgyalása előtt azonban indokoltnak tűnik néhány általánosabb kérdés fölvilantása.

A jog és az irodalom viszonya – kissé tágabb keretben

A jog és az irodalom viszonyát talán jobban megvilágítja, ha azt tágabb keretben vesszük szemügyre, azaz a viszony mindkét pólusát kibővítjük – az egyik oldalon a jog, a politika és a tudomány jelenségeivel, a másik oldalon pedig a művészetekkel általában. A művészetek oldalán a társadalmi gyakorlat másik három formájához való viszonyt döntően a műfaji sajátosságok határozzák meg, ezért indokolt ebben a vonatkozásban egy nagyon rövid áttekintés.

Azzal az esztétikai közhellyel indítjuk fejtegetéseinket, hogy a zenére és az irodalomra időbeli, a képzőművészetekre pedig a térbeli ábrázolás a jellemző. Ha ezt összekapcsoljuk azzal a nézetünkkel, hogy ami a tudományban összehasonlítás, az a művészetben asszociáció, az asszociáló emlékezet, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy az asszociáció a képzőművészetben térbeli, az irodalomban és a zenében időbeli. Az elméletben a tudományosság megköveteli az összehasonlítás alapjának a tisztázását és a hasonló illetőleg eltérő tulajdonságok leltárba vételét és mindezt hozzáférhetővé kell tenni a tudományos kritika számára. Ez a módszer távolságot teremt, ami hol segíti a megismerést és a megértést, hol pedig megnehezíti azt. Az összehasonlítás bírálható, de nem élhető át (illetőleg csak ritkán, a személyes élettörténetek következtében), az asszociáció nem értelmezhető, az asszociációs emlékezés viszont közvetlenül átélhetővé teszi a hasonlóságokat.

A továbbiakban az irodalomra és a hozzá hasonló közties műfajokra szűkítjük vizsgálódásunkat. Ezeknek közös és témánk szempontjából lényeges vonásuk, hogy az emberek által beszélt nyelvek, az ún. természetes nyelvek valamelyikén fejezik ki magukat.

Az elméleti problémát abban látom, hogy az irodalom is, az említett félig vagy egészen tudományos műfajok is egyaránt nyelvi konstrukciókban, formákban fejeződnek ki. A hangok és a betűk, a beszéd és az írás egydimenziós és időben egyirányú. Ezzel szemben a valóság bár irreverzibilis, tere sokdimenziós, nemcsak hogy nem három,

de még csak nem is négydimenziós, hanem sokkal több, hiszen a szellemi szféra is a valóság immanens része, a maga számos dimenziójával. Ezt a szellemi dimenziót a tudomány csak nagyon csekély mértékben képes „letapogatni”, megragadni, föltárni, erre a művészet sokkal alkalmasabb.

Egy tehetséges tudós nagyon sok mindent elmondhat, de egyszerre soha. Köti a *disciplina*, a szó eredeti, fegyelem értelmében. Az irodalmi alkotást ez a fegyelem nem köti, nem ez a fegyelem köti. A nyelvi matéria azonossága ellenére ebben a tekintetben mások a líra és a dráma lehetőségei. Bennünket az érdekel, hogyan tudnak a narratív műfajok kiszabadulni a nyelvi jelek időbeli egymásutánosságának a bilincseiből. Egy tehetséges ember nagyon sok minden elmondhat, de egyszerre soha. Ezzel minden előadás során meg kell küzdenünk, sokszor lemondások árán. Az epikus irodalom itt jobb helyzetben van, bár korlátai annak is vannak. Ennek elemzéséhez véleményem szerint elsősorban két fogalom kínálkozik. Az egyik a narrativitás/narratíva, a másik az időiség/időbeliség.¹²⁷

A narratíváról

A narratíva mibenlétéhez (elsősorban a leírt) szövegek struktúrájának az elemzése alapján juthatunk el. Orosz Magdolna a narratív struktúra vizsgálatok abból indul ki, hogy

[...] bizonyos elméletek szerint a világ jelenségeit kétféleképpen észlelhetjük és kétféleképpen beszélhetünk róluk: eszerint az egyik alapvető észlelés- és diszkurzustípus az argumentáló, logikai alapokon nyugvó tudományos, a másik az elbeszélő, „történetmondó” típus, mely utóbbi a mindennapin kívül más beszédmódot is áthat (pl. az irodalmat, különböző művészeti ágakat).¹²⁸

Ennek kapcsán itt most csak annyit rögzítsünk, hogy a bírói ítéletek mindenképpen az argumentáló típusba tartoznak, ezért rájuk más befogadói viszony a jellemző, mint „történetmondó” típusba sorolt művekre, aminek lényeges mozzanata a következményekhez való viszony, a következmények megítélése.

A narratíva a mi szóhasználatunkban azt az ábrázolási formát jelöli, amelyik argumentáló ábrázolásnak kontrárius (és nem kontradiktórius) ellentettje. (Figyelem: a két észlelés- és diszkurzustípus viszonya kontradiktórius, a két ábrázolási forma és szövegforma viszonya kontrárius.) A narratíva tipikusan az epikai műfajok sajátja, de a drámában és a (gondolati) lírában is és a már említett „köztes” műfajokban is előfordul. A kontrárius szembeállításnak két haszna is: markánsabban tűnnek elő a döntő különbségek és értelmezhetővé válik a köztes mező, a *tertium datur*.

¹²⁷ Az „idői” és az „időiség” kategóriákat Heidegger fordítója, Fehér M. István vezette be a „zeitlich” és a „Zeitlichkeit” megfelelőjeként a magyar filozófiai nyelvbe azzal az indokolással, hogy a magyar „időbeli”-ből kitörölhetetlenül kihallatszik a Heidegger által száműzni kívánt -ban, -ben. (Fehér M. István jegyzete Heidegger munkáihoz. Lásd Martin HEIDEGGER: *Az idő fogalma / A német egyetem önmegnyilatkozása / A rektorátus* (Budapest: Kossuth 1992) 112.) Ehhez én azt fűzném hozzá, ha időbeliségről beszélünk, akkor a dolgok vannak benn az időben, ha időiségről – akkor pedig a dolognak saját ideje van, képletesen szólva: az idő van benne a dologban.

¹²⁸ Orosz Magdolna: „Meg nem történt események: történet – történelem – elbeszélés” *Világosság* 2002/4–7, 137.

Bennünket itt most csak azok az összefüggések érdekelnek, amelyek Rónay regénye kapcsán relevánsnak tűnnek, így különösen az ún. szövegimmanens jelentés és az időábrázolás problémája.

Olvasat és értelmezés

Egy irodalmi alkotás olvasata a befogadó, a műélvező magánügye. (Ez a hivatásos kritikusok esetében is így van. Ha megírhatja, amit gondol, akkor az magánügy, vagy erősen partikuláris közügy, ha nem írhatja meg, akkor az már közügy a szó tágabb és politikailag releváns értelmében.) Ez jelzi az irodalmi mű olvasata és egy jogi szöveg értelmezése közötti különbséget. Az olvasat végtelenül szabad, végtelenül sokféle lehet, helyességének nincs szempontja, helyessége értelmezhetetlen.¹²⁹ A jogértelmezés mindig kötött, változatainak száma mindig megszámlálhatóan véges, ennek mértéke a „képviselhető” jelleg, számuk a jogértelmezés folyamatában csökken, és a végén csak egy, az adott esetben helyes értelmezés marad, ami gyakran kötelezővé válik. Nem minden egyedül helyesnek tartott jogértelmezés kötelező, de kötelező döntés alapjául csak egy helyes értelmezés szolgálhat. Nem lehet azt mondani, hogy a cselekmény értelmezhető csalásként is, sikkasztásként is, de mindegy, úgymint négy évet kap a vádlott.¹³⁰

Itt láthatjuk az ún. szövegimmanens jelentés elutasításának a következményeit a különböző szövegek esetében. Ha egy szöveget elszigetelten nézünk, annak a többféle értelme evidensnek tűnik. Az elméletben ezt az álláspontot a „jog és irodalom” szakirodalmában a „határozatlansági tézis” fogalmazza meg, a jogfilozófiában pedig az egzisztencialista irányzat.

A jelzett különbség megvilágításához Orosz Magdolna és Nagy Tamás írásaira támaszkodunk. Orosz Magdolna a struktúra, Nagy Tamás pedig a következmények összefüggésében ad fontos szempontokat. A bírói ítéletnek és ezáltal a bírói érvelésnek a következményei kétféleképpen lehetnek: kauzális következmények és jogi következmények. Ez utóbbiakon belül meg kell különböztetnünk az ítélet rendelkező részének az adott felekre nézve megállapított jogkövetkezményeit és a tágabb értelemben vett jogi következményeket. Ez utóbbi körben a jogorvoslatokat mint lehetséges normatív következményt kell szemügyre vennünk. (Két dolgot hagyunk itt figyelmen kívül az egyszerűsítés érdekében. Az egyik az ún. nehéz esetek eldöntésének a joggyakorlatra gyakorolt hatása; a másik az a mozzanat, hogy a lehetséges jogkövetkezmények, pl. hatályon kívül helyezés csak emberi magatartások közvetítésével valósulhatnak meg.)

Nagy Tamás mutat rá arra, hogy a „határozatlansági tézissel” szemben a következmények szempontjából lehet megalapozottan érvelni, „a határozatlansági tézis következetes érvényesítése ugyanis ahhoz vezet, hogy lehetetlen volna a jog fennálló rendszerével szemben bármilyen kritikát megfogalmaznunk”.¹³¹

¹²⁹ Ettől gyökeresen különbözik a kultúrpolitikai megítélés, az ugyan nem magánügy, de azt a dolog természeténél fogva nem lehet kötelezővé tenni, és jogállami korlátai vannak annak, hogy mint elvárás hogyan, milyen terjedelemben és kikkel szemben nyilvánítható ki.

¹³⁰ Ezért nem tartom szerencsésnek, ha egy felelős jogvégeztett politikus a jogállam olvasatairól beszél.

¹³¹ NAGY Tamás: *Josef K. nyomában* (Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor 2010) 139.

Nagy Tamás ellenvetését – a vizsgált munkák kapcsán magától értetődően – a kritika szempontjából veti föl, maga a tézis azonban a jogrendszer legitimitása szempontjából sem problémamentes, mivel egy jogrendszer legitimitásának lényeges mozzanata a jogbiztonság. A jogbiztonság vagy a jogbiztonság látszatának a megőrzése miatt a bírónak az adott esetben úgy kell tennie, mintha csak egyetlen helyes, azaz szövegimmanens értelmezés lenne. Ez a bíró és a teoretikus álláspontjának a különbsége. Elvileg és elméletileg el kell ismernem a több helyes megoldás, értelmezés lehetőségét, mint azt Kelsen és Hart teszi, de az adott esetben ez nincs így. Témánk szempontjából mellékes, hogy maga a bíró erről mennyire van meggyőződve. Ha egy ítéletben nyitva hagyom a többféle értelmezés lehetőségét, akkor egy magas labdát dobok fel a fellebezők számára, és az ítéletet a másodfok meg fogja semmisíteni: a bíróság indokolási kötelezettségének nem tett eleget. Ha egy olyan bírói ítéletet olvasunk, amellyel szemben fönntartásaink vannak, nem lehet föl nem tennünk azt a kérdést: mit szolt vagy mit fog ehhez szólni a másodfok?

Összefoglalva: a szöveg struktúrája meghatározza a következményeket, az eltérő lehetséges következmények pedig meghatározzák a befogadói viszonyt. Ennek egyik pólusán a bírói ítélet, a másik pólusán a szépirodalmi epikai művek állnak. Kérdés, hogyan jellemezhető ez az említett köztes műfajok esetében.

A köztes műfajok időisége és időbelisége: epika és narratíva

Orosz Magdolna cikkére támaszkodva (azt szempontjaink szerint némiképpen átalakítva) kiindulópontunk az ún. „elemi narratív struktúra”, amelyben az események bemutatása megfelel a tényleges időfolyamatok egymásutánosságának, linearitásának. Összetett narratív struktúra esetén az ábrázolásnak ez a linearitása fölbomlik. Ezt nevezik a szakirodalomban idősíkváltásos technikának. Terminológiánk szerint a normatíva fogalmába mind az egyszerű, mind az összetett narratív struktúrák beletartoznak.

Ennek megfelelően a „narratívának” nem a linearitás a meghatározó eleme, hanem az a döntő, hogyan reflektál az idődimenzióra. Ez lehet az „objektív” linearitás megőrzése (Gárdonyi: *Egri csillagok*), az *in medias res* kezdés (Homérosz: *Odüsszeia*), és lehet az objektív idő háttére előtt (azt ismertnek föltételezve) a szubjektív időre korlátozódva azt az asszociációk mentén bemutatni. Ezt a reflexiót, ezt a módszert alkalmazta Rónay.

Az argumentáló struktúráknak az idődimenzióhoz való viszonya tipikusan ettől eltérő: vagy elvonatkoztat az időbeliségtől (mindegy, hogy mikor történt), vagy az adott időbeliséghez kötődik: akkor releváns, ha éppen akkor történt. Atipikus és ezért más a helyzet analogikus érvelés és jogalkalmazás esetén: analógia esetében elkerülhetetlen a két szituáció időbeliségének és (Heideggerrel szólva) időiségének az összehasonlítása; ugyancsak atipikus az időbeliség relevanciája a méltányosság és a büntetés kiszabás mérlegelése során.

Ezen az alapon két megállapítást tehetünk, és két kérdést fogalmazhatunk meg. A két megállapítás: az alapvető különbség a narratív és az argumentáló struktúrák között van, a másodlagos azokon belül. Az első kérdés: az argumentáló struktúrákon (elméleti tanulmány, bírói döntés, törvénytervezet, törvényindokolás stb.) milyen szerepet játszhatnak a narratív szövegrészek? A második kérdés: mennyiben járulhatnak hozzá

az argumentáló struktúrák jobb megértéséhez a tőlük függetlenül született összetett narratív struktúrák?

Az első kérdés esetében néhány példa fölillantására vállalkozhatunk csak: kísérleti protokoll mint a tudományos megbízhatóság kritériuma; esettanulmány mint a hipotézisek megfogalmazásának eszköze; esetleírások mint rivális hipotézisek cáfolatának eszközei; esetleírások mint a jog- és társadalomkritika elemei. A tudományos kutatás menetében heurisztikus szerepük megszámlálhatatlan, bírói ítéletben bizonyítási eszközök stb. Amit minden további nélkül rögzíthetünk: az utóbbi évtizedekben a tudományos, tehát az elvileg argumentáló munkákban jelentősen megnőtt a narratív jellegű szövegek mennyisége és jelentősége. Hogy ennek milyen további módszertani következményei vannak, az most nem tartozik vizsgálódásunk körébe.¹³²

A második kérdésre válaszuknak két eleme van. Az egyik, hogy az idősíkelbontásos technika teszi lehetővé azt a többletet, amit a regény a téma más földolgozásaihoz képest nyújtani tud; a másik elem pedig az, amit Gerald Prince a kiinduló és a végállapot közötti transzformációnak nevez.¹³³ Az ellentétes mozzanat abból ered, hogy egy tudományos magyarázat minél „jobb”, a végállapot annál inkább magától értetődő. A tudományos magyarázat (leegyszerűsítve fölhasználva a Popper–Hempel sémát) a kiinduló állapotot peremföltételnek tekintve magyarázza a végállapotot, a narratív struktúrák a végállapotból kiindulva világítják meg a kiinduló állapotot mint centrális problémát. Ez az elméleti tétel Rónaynál kifejezetten kimutatható azzal a további különbséggel, hogy itt két kiinduló állapot van. Az egyik Stoll Aurél állapota 1950-ben a Főnökhöz hivatáskor, majd a kivégzés után, amikor megkezdte a „külső” nyomozást, keresi, kinek köszönheti, hogy csapdahelyzetbe került. Ennek átmeneti eredménye az, hogy nincs „külső tettes”, vagyis magának köszönheti, hogy csapdába került. A másik kiinduló állapot 1967. október eleje, amikor Moldi Péter látogatása „beindítja”, pontosabban intenzívebbé teszi a „belső” nyomozást. Stoll belső állapota ennek során fokozatosan megváltozik, a végállapotig, 1967. november 3-áig, amikor is saját vétkességét is felismeri és belátja.

Említettük, hogy többek között ez az idősíkelbontásos technika teszi lehetővé azt a többletet, amit a regény a téma más földolgozásaihoz képest nyújtani tud. Más műfajok közül az emlékiratok élhetnek még leginkább az asszociációk módszerével, de azok is csak korlátozottan, két idősíknak a bevonása már az érthetőség és ezáltal a meggyőző erő rovására megy. Talán azt is mondhatjuk, minél szűkebb térben helyezkedik el az ábrázolt terület, annál könnyebb az idősíkok szaporítása. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy az emlékiratoknál gyakori a szándékos torzítás.

Tanulságosabb, ha ebből a szempontból a történetírást vesszük szemügyre. A történetírás és az irodalom különbsége Arisztotelész óta tárgya az elméleti vizsgálódásnak, különösen két szempontból, az objektivitás és az időbeliség szempontjából.

Az elsőről csak nagyon röviden. „Cicero egyik művében azt fejtegeti: tévednek azok, akik a költőtől mint valami törvényszéki tanútól csak a valóság közlését várják el,

¹³² Ehhez lásd FLECK Zoltán et al.: *A jogtudat narratív értelmezése* (Budapest: ELTE Eötvös 2017) különösen 63–68.

¹³³ Modelljében a kiinduló és végállapot között végbemenő transzformáció, állapotváltozás, illetve a két állapot egymással ellentétes mivolta a döntő mozzanat. Az így meghatározott szerkezet képezi az alapját mindenfajta „történetnek”. Orosz (128. j.) 138.

hiszen más dolog a történetírás és más dolog a költészet: az a legtöbb dolgot aszerint adja elő, hogy mi a valóság, ez aszerint, mi a gyönyörködtető.”¹³⁴ Ezt az objektivitás igényt fejezte ki Ranke híres követelménye: azt kell megírni, ahogyan az történt (*wie es gewesen ist*). Ez a maga idejében is, amikor a történetírás nagyrészt politikai események leírását jelentette, túlzott követelmény volt,¹³⁵ tekintettel a szelekció kényszerére. Még inkább így van ez a XX. századtól kezdve, amikor a társadalmak egyre komplexebbé váltak. A minél többet bemutatni, de azért áttekinthetően – fogalmazható meg az új követelmény, ami a lineáris ábrázolás fölbomlásához vezetett.

A történetírás legkorábbi formái (római *Annales*) ragaszkodtak az elbeszélés lineáris menetéhez, noha azt már Thuküdidész is föllazította. Tanulságos két klasszikus műnek, Titus Livius munkájának és Machiavelli *Discorsijának* az összehasonlítása. Míg Livius ragaszkodik a linearitáshoz, Machiavelli ugyanezeket az eseményeket három könyvre bontva tárgyalja: mit végeztek a rómaiak a város falain belül, mit cselekedett a római nép birodalma kiterjesztése érdekében, és hogyan őrizhető meg/biztosítható egy közösség, politikai berendezkedés (királyság, köztársaság, egyház) tartóssága.¹³⁶ A közelmúltban elhunyt jeles történész, John Lukacs, aki a történetírás módszertani kérdéseivel is behatóan foglalkozott,¹³⁷ a linearitás fölbontásáról a következőket írta:

Könyvem sajátosságairól kell valamit mondanom. Szerkezete (és tartalma) képviseli meggyőződésem, mely szerint – éppen a legújabb demokratikus korszakban – a történések, s ezek következtében a történeteket rekonstruálni igyekező történetírás, legfontosabb tényezői amit és ahogyan az emberek gondolnak és hisznek, még inkább mint gazdasági és anyagi körülményeik. Ezt alkalmazandó terveztem és alkottam több könyvem sajátos szerkezetét, melyeknek első része a leglényesebb események összefoglalása (tehát ami volt és „történt”); második, nagyobb részük pedig a „hogyan” kérdéseit igyekszik megvilágítani, mégpedig emelkedő sorrendben, az anyagi, gazdasági, társadalmi és politikai eseményektől elérve a gondolkodásmódokig. Ez a szerkezet látható több munkámban, így például a Budapest, 1900-ban éppúgy, mint Az európai világháború, 1939–1941 kötetben.¹³⁸

Két dolog válik ennek kapcsán világossá. Az egyik, hogy az a történetírás, amelyik az eseményeket meg kívánja érteni, rákényszerül arra, hogy elszakadjon az események pusztán linearitásától; a másik, hogy az idősíkoknak ez a fölbontása alapvetően más, mint egy regény esetében. Ott a történelmi magyarázat logikája a társadalmi lét egyes szféráihoz, területeihez igazodik, itt pedig az asszociációkhoz, az események „fölbukkanásához” (Heidegger). Ezért tud mind a kettő a maga területén nemcsak mást, hanem többet is nyújtani.

¹³⁴ RITÓÓK Zsigmond (szerk.): *Görög történetírók* (Budapest: Európa 1988) 585.

¹³⁵ Az objektív ábrázolás problémái kapcsán a szándékos hamisításoktól, „emlékezetpolitikáktól” itt eltekintünk. Két mozzanatra azonban utalnunk kell. Az egyik a kanti ismeretkritika tanulságainak a mellőzhetetlensége, a másik pedig gondolkodásunk és fogalmaink történetisége.

¹³⁶ *Machiavelli művei I.* (Budapest: Európa 1978) 229, 326.

¹³⁷ John LUKACS: *A történelmi tudat avagy a múlt emlékezete* (Budapest: Európa 2004); John LUKACS: *A történetírás jövője* (Budapest: Európa 2012).

¹³⁸ John LUKACS: *Az Amerikai Egyesült Államok XX. századi története* (Budapest: Európa 1999) 5.

A bírói döntés a jogbölcseletben

A különböző normativista felfogásokkal (törvénypozitivizmus, Kelsen, szocialista normativizmus) szemben, amelyek túlhangsúlyozták a törvények és az azokba foglalt jogi normák szerepét, Radbruch már említett jogfilozófiája mellett megjelent két markáns jogfilozófiai irányzat, amelyek viszont a bíró szerepét állították a középpontba. Ez a két irányzat a realista jogszociológia és az egzisztencialista jogfilozófia volt.

A realista jogszociológia egyik legjelentősebb képviselője Jerome Frank. Szerinte „a jog [...] döntésekből és nem szabályokból áll”.¹³⁹ „A bíró döntése egy jóval az események után tett esendő tanúvallomás meghallgatására alapozott megérzésre épül.”¹⁴⁰ Frank a bírói ítélkezést némiképpen kívülről ábrázolja, gyakran egy behaviorista pszichológiai modell alapján, ugyanakkor többször is hangsúlyozza a belső ábrázolással szembeni akadályokat.¹⁴¹ Stoll esetei közül a pajtatűz állítható párhuzamba Frank elemzéseivel, és mondhatjuk, hogy Frank elmélete magyarázza Stoll viselkedését és Stoll esete plasztikusabbá teszi Frank elméletét: Stoll azért döntött úgy, ahogy, mert a főszolgabíróval szembeni előítélete erősebb volt, mint a vádlott Szarka Mátéval szembeni idegenkedése. A párhuzamnak itt vége van. Frank ugyan egy-két helyen kitér a pervezetési taktikákra,¹⁴² de azok nála a majdani indokolást tartják szem előtt, messze vannak Stoll bürokratikus uralmi szakszerűségétől.

Van azonban Franknek egy olyan általános megjegyzése, amely Rónay regényének témánk szempontjából való jelentőségét támasztja alá.

Felbecsülhetetlen értékű lenne egy ilyen kutatás, ha rá bírná venni a bírakat az „önmegfigyelésre”, mivel éppen a legfontosabb befolyásoló tényezők a leghomályosabbak és a legkevésbé hozzáférhetőek bárki más számára. Olyan legbelsőbb élményekkel állnak szoros kapcsolatban, melyeket még a legbuzgóbb életrajzírók sem tudnának kifürkészni, és amelynek érzelmi jelentőségét senki más, csak a bíró vagy egy vele igen közeli kapcsolatban lévő pszichológus lenne képes megérteni. Reménykedjünk abban, hogy egy napon a bírák olyan részletes önéletrajzot nyújtanak át nekünk, mely tartalmaz efféle adatokat, vagy pedig olyan jegyzetekkel ellátott indokolásokat, amelyek részletesen feltárják a személyes élményeikhez kapcsolódó és ezáltal döntéseiket is befolyásoló rejtett tényezőket. Végző soron megállapítható, hogy az ítélet valójában a bíró élettörténetének függvénye.¹⁴³

¹³⁹ Idézi: PESCHKA Vilmos: *A modern jogfilozófia alapproblémái* (Budapest: Gondolat 1972) 270.

¹⁴⁰ Jerome FRANK: *Ítékezés az elme ítélőszéke előtt (Válogatott írások)* [szerk. BADÓ Attila] (Budapest: Szent István Társulat 2006) 64.

¹⁴¹ „Azonban az az elmélet, amely szerint a bírák visszafelé jutnak el a következményektől a jogelvekig, annyira eretneknek számít, hogy csak kevesen mernek beszélni róla. [...] Javarást a jogászok benyomásaira kell hagyatkoznunk, jóllehet ők nem nagyon gyakran publikálják gondolataikat. [...] A bírói és az ügyvédi kar tehát nem kívánja, hogy felhívják a figyelmüket arra, milyen nagy mértékben van hatással az ítélkezésre a tisztelt bírák vérmérséklete, képzettsége illetve elfoglaltsága.” *Uo.* 54, 60, 63–64.

¹⁴² Weyrauch mesél el egy történetet Frank alapján, aminek az a lényege, hogy egy bíró egy kártérítési perben méltánytalannak tartotta volna az alperes elmarasztalását, ezért aztán a bizonyítási indítványok kapcsán végig a felperes javára döntött, érdemben viszont elutasította a keresetet. Ennek a taktikának az volt a magyarázata, hogy így az esetleges fellebbezést kilátástalanná tege. Walter O. WEYRAUCH: *Zum Gesellschaftsbild der Juristen* (Neuwied–Berlin: Luchterhand 1970) 253.

¹⁴³ FRANK (140. j.) 63.

Az utolsó idézett mondat teoretikusabban megfogalmazva azt jelenti, hogy a bírói döntésben mindig benne van a bíró egész eddigi élettapasztalata, és ez az, amit a jogtudomány nem tud bemutatni. Erre tekintettel merem Rónay regényét hiánypótlónak nevezni és tartom azt példaértékűnek abból a szempontból, hogy mi az a többlet, amit az irodalom a jog megismeréséhez nyújtani tud.

Másként érinti témánkat az egzisztencialista jogfilozófia. Ennek filozófiai hátterét többek között Martin Heidegger munkái alkotják. Heidegger különbséget tesz az autentikus idő és a nem autentikus jövő és értelmezésem szerint ebből fakadóan két idő között.¹⁴⁴ Az autentikus idő és az a nem autentikus jövő, amelyen a gond csüng: az én értelmezésemben az egyik az objektív lehetőségek világa, a másik a szubjektum jövőértelmezése és perspektívája. Ebből szerintem az a tanulság adódik (függetlenül attól, hogy Heideggerrel egyetértünk-e vagy sem), hogy az idő szemléletében és értelmezésében mindig jelen van két mozzanat. Az egyik tartalmában objektív, formájában szubjektív, az idő mint objektív lehetőségek világa, a „mi lesz” kérdésre adott válaszok világa; a másik a tartalmilag is szubjektív átélések, a „mi lesz velünk” kérdésre adott válaszok világa. Stollnál a regény utolsó mondatai a szubjektum oldaláról értelmezik a jövőt, ezt fejezi ki a többes szám első személy. A kritikusok ebbe mindenképpen bele akartak értelmezni egy ún. objektív – Heidegger kifejezésével: autentikus – jövőt, véleményem szerint indokolatlanul.

Az egzisztencialista filozófia másik tanulsága jogfilozófiai. Ennek az áramlatnak a képviselői különböző módokon „Bergson és Heidegger nyomán a jognak is kétféle idejét és történetét különböztetik meg”. Így Cossio

[...] a sajátlagos és nem-sajátlagos, vulgáris idő heideggeri megkülönböztetése alapján fejti ki, hogy a jogi tapasztalat időbeli modusa a sajátlagos, immanens idő, amely a múltban, a jelenben és a jövőben való tényleges kibontakozása ellenére a szubjektivitáshoz tartozik, a jelennek ahhoz az élményéhez, amely egy darab átélt múltat és elintézendő jövőt tartalmaz.¹⁴⁵

Ezt Peschka az idő szubjektív irracionális megkettőzésének nevezi és határozottan elutasítja:

[...] a marxista jogfilozófia nem ért egyet az időnek az ontologikus jogfilozófiai kísérletek körében elterjedt megkettőzésével, az objektív idő mellett valamiféle szubjektív, irracionális, átélt idő vagy tartam feltételezésével, hanem csupán egyfajta időt, az objektív, az emberek tudatától függetlenül létező időt ismeri el.¹⁴⁶

Ez a merev elutasítás véleményem szerint nem tartható, függetlenül attól, hogy az egzisztencialista jogfilozófia ontológiai megalapozási kísérleteiről miként véleke-

¹⁴⁴ „Az ittlét saját gondozásának jelenében is a teljes idő, ám oly módon, hogy a jövőtől nem tud szabadulni. A jövő most az a valami, amin a gond csüng: nem az elmúlás autentikus-saját jövőisége, hanem az a jövő, amelyet maga a jelen önmaga számára a saját arcára formál – mert hiszen az elmúlás, mint az igazán autentikus jövő, sohasem válhat jelenbelivé. Ha az autentikus jövő ugyanis jelenbelivé válhatna, maga volna a semmi. Az a jövő, amelyen a gond csüng, ezzel szemben a jelen kegyéből az, ami.” HEIDEGGER (127. j.) 44.

¹⁴⁵ PESCHKA (139. j.) 362–363.

¹⁴⁶ *Uo.* 370–371.

dünk.¹⁴⁷ A „kétféle idő” elutasítása el kell, hogy fogadja a következő válaszlehetőségek valamelyikét: a) a bírói döntésnek nincs saját idődimenziója, nincsenek idősíkjai, noha a szubjektum szerepét elismeri; b) tagadja a szubjektum, a személyiség szerepét a bírói döntés folyamatában.¹⁴⁸ Ha elismerjük a személyiség szerepét a bírói döntésben, akkor különbséget kell tennünk a jogi komplexus történetisége, időisége és a bírói döntés történetisége között. És itt jutunk vissza Rónay könyvének jogfilozófia szerepéhez: az abban szereplő idősíkok hasznosíthatóak a bírói döntés jogfilozófiai elemzése során is.

A jogbölcsélet számára Rónay könyvének az értéke abban foglalható össze, hogy indokoltta teszi a kettős idő vizsgálatát, pontosabban meglátatja annak indokoltságát és ezzel a jogfilozófiát kihívás elé állítja. És mivel a történelemnek nincs és sohasem lesz vége, a társadalmi gyakorlat két fontos területe, a jog és a politika számára Rónay regénye aktuális marad.

Függelék. Példák a korabeli sajtóból

1.

Leleplezték a szabotáló kulákokat

Amíg dolgozó parasztságunk azon serénykedik, hogy az idei gazdag termést az utolsó szemig betakarítsa, a nép ellenségei, a kulákok nem nézik tétlenül sikereinket. Nyíltan törnek a dolgozók kenyere ellen.

Molnár Sándor füzeggyarmati 36 holdas kulák többszöri figyelmeztetés után sem akart hozzáfogni a búzaaratáshoz. A község dolgozó parasztjai a Népfront indítványára brigádban learatták a szabotáló kulák búzáját. De ezzel még nem elégedett meg Molnár Sándor. Mikor látta, hogy a szabotálást megakadályozzák a dolgozó parasztok, más módon tört a nép kenyere ellen. Kiment a legelőjén lévő nyári tanyára és ott „főzés céljából” (!) tüzet rakott. A tűz belekapott a száraz legelőbe és a legelő 4 holdnyi területe leégett. Molnár Sándor legelője a termelőcsoport földjének szomszédságában van és a termelő csoport tagjai csak kemény munkával tudták megakadályozni, hogy a tűz át ne terjedjen földjeikre.

Varga István pusztaföldvári kupeckulák is nyílt kártevést kezdett. A község egyik kisparasztját felbujtotta, hogy gyűjtsa fel az osztagokat. De ebben nem merült ki Varga István tevékenysége. A szalmazsákjában fegyvert rejteget. S mindezek mellett egy 11 ezer forintos önbetörést is elkövetett.

Nem jobb a társainál Zahorán Mihály békéscsabai 32 holdas kulák sem. Elmulasz-

¹⁴⁷ Az idő vonatkozásában is le kell vonni a kanti ismeretkritika tanulságait: az idő ugyan *an sich* létezik, de sajátosságairól csak ismereteink útján szerezhetünk tudomást. A kanonizált marxizmus-leninizmus (Lenin empiriokriticizmusának köszönhetően, vö. *Materializmus és empiriokriticizmus*, 1909) ezt nem értette meg. Filozófiailag vitatott és nagyon messzire vezet, hogy ismereteinkből mennyiben következtethetünk „vissza” az idő önmagában vett, objektív tulajdonságaira. Ebben az összefüggésben az egyik lényeges kérdés, hogy Einstein általános relativitáselméletéből milyen filozófiai tanulságok vonhatóak le.

¹⁴⁸ Peschkától a b) változat mindig távol állt, az a) változat tekintetében pedig ellentmondásos, eltérő megállapításokat találhatunk nála. Későbbi munkáiban a „befogadói tudat” kapcsán kifejtett gondolatai ellentétesek az itt idézett elutasító állásponttal. Ha elismerem a befogadói tudat szerepét, jelentőségét, akkor azt is el kell ismernem, hogy annak is saját történetisége van.

totta 10 hold kalászosának learatását, nem gondoskodott aratómunkásokról. A búzája túlrett s körülbelül 15-17 százalékos szemvesztéssel kell számolni.

A dolgozók éberségén meghiúsult mind a három kuláknak aljas szabotálása. Ma már mind a hárman a rendőrségen várják megérdemelt sorsukat. A dolgozók állama nem lesz kíméletes azokkal szemben, akik a nép, a munkásság kenyere ellen törnek.

Viharsarok Népe 1950. július 1.

2.

VASÁRNAP, 1950 JULIUS 16

Halálra ítélték a gyujtogató kulákat

Molnár Sándor köröstarcsai kulák június 30-án Füzesgyarmat határában felgyujtotta a birtokával határos 12 szcs földjén learatott és kereszttekbe rakott gabonát. A gyujtogatással ezer kereszt gabonát akart megsemmisíteni. A tűz elterjedését csak a szomszédos gépállomás munkásai és a határban dolgozó parasztok akadályozták meg. A nép kenyérére törő kulákat az Államvédelmi Hatóság őrizetbevette és a gyulai megyei bíróság rögtönítelő tanácsa július 15-én, Békéscsabán megtartott tárgyaláson halálra ítélte. A halálos ítéletet végrehajtották.

★

Vagy háromszázan szoronganak a békéscsabai bíróság tárgyalótermében. Valamennyien munkások, dolgozó parasztok. Gyűlölettel néznek a vádlottak padján összehúzóda, sápadtan ülő alakra. A most szánalmasnak mutakozó, ideges vádlott nem mindig volt ilyen szelíd, megalázkodó.

Nagy úr, dőlyfős kulák volt Köröstarcsán Molnár Sándor, 105 hold korlátlan kiskirálya a felszabadulás előtt. Nem béresek munkálták a földjét. Ő még ennél is olcsóbb munkaerőt talált Szerencsétlen telencházi gyermekeket vett magához „nevelésre”. A nagy „emberbarát” a gyenge, rosszul látó gyermekekkel végeztette a legnehézebb mezőgazdasági munkákat is, minden fizetés, vagy ellenszolgáltatás nélkül. A nála lévő fiatalokúak a nem nekik való munka, éheztetés és az embertelen lakásviszonyok következtében

nem egyszer megbetegedtek. Az egyik gyermek egyszer orvoshoz merészelt menni, aki megállapította, hogy súlyos beteg, nem szabad dolgoznia. Molnár Sándor a szerencsétlen, beteg kisfiút gyógykezelítés helyett agyba-főbe verte, rúgdosta.

Molnár Sándor a felszabadulás után nem nyugodott bele, hogy nem verheji félholtra a rabszolgaként tartott cselédeket. Visszakívánta a régi rendszert, ezért agitált, szónokolt; ezért 1947-ben a Pfeiffer-párt főkortese lett a községben.

Amióta a termelőszövetkezeti csoport megalakult, nem mult el nap, hogy Molnár kulák ne próbált volna ártani, hogy ne uszított volna a szövetkezetbeliek ellen.

Aztán tehetetlen dühében elhatározta, hogy elpusztítja a dolgozók kenyerét, a falu termését. Június 30-án úgy tett, mintha aratni menne Füzesgyarmat határában lévő földjére. Amikor az egész ország dolgozó parasztjai harcoltak minden szem gabonáért, a nép kenyéréért, Molnár Sándor kulák felgyujtotta a száraz legelőt. Olyan helyen okozta a tüzet, hogy a közeli termelőszövetkezeti csoport kereszttekben álló gabonája elpusztuljon. Tíz hold legelő és 800 négyyszögöl erdőség égett le, s a veszélyeztetett ezer kereszt gabonát is csak a közeli gépállomás dolgozóinak segítségével menthették meg. Ezért állították Molnár Sándort bíróság elé, ezért ítélték most felette.

Szabad Nép 1950. július 16. (Révész Béla közlése.).

